

Ajalooline Ajakiri

Nr. 1

KOLMAS AASTAKÄIK

1924

TOIMETUS:

D. Treiberg

Peatoimetaja

D. Bauman

A. R. Cederberg

H. Sepp

R. Kleis

H. Mõra

H. Ottenson

Sis u:

Hans Oldekop †. *A. C. Cederberg.*

Liivi orduriigi hukkamise põhjust. *H. Kruus.*

Willem Reiman ajaloolasena. *J. Kõpp.*

Ajalugu kui teadus. *K. Ramul.*

Dokument Tartu linna ajaloost Vene valitsuse algajalt. *P. Treiberg.*

Mõned mõtted esimese ülerikliku ajaloõpetajate kongressi puhul. *P. Treiberg.*

Varia.

Hans Oldekop.

Surm on ootamatult röövinud meie keskelt ühe meie ajakirja toimetajaist, „Ajaloo-Seltsi“ liikme ja selle laekahoidja seltsi asutamise peale, professor Hans Oldekopi.

Põlvenedes vanast Tallinnas kodunenud soost, sündis Hans Oldekop 26. detsembril (14. detsembril vana kalendri järgi) a. 1883. Tallinna Nikolai gümnaasiumi lõpetanud, astus ta 1903. aastal Tartu ülikooli, et selles ajalugu õppida. Vene ülikool oma formaalsete ja schablooniliste õpetamisviisidega ei suutnud teda kuigi kaua rahuldada. Ta lahkus siit peagi, et 1905. aastal jätkata oma õpinguid Saksamaa paremais ülikooles. Lühikest aega viibis ta Münchenis ja siirdus siis Leipzigi ülikooli, milles õpetas kuulus Karl Lamprecht ja mis eriliselt neil ajal meelitas endasse ajaloo õppijaid kõigilt haritud mailt. Iseäranis tugevasti valdas teda Lamprehti õpetus, mis jättis temasse terve ta eluaja kestvad mõjud.

Oldekopi harrastused kiindusid eeskätt keskaega, mis jäigi tema erialaks. A. 1908 siirdus ta Viini, kus õppis ajalooürija Redlichi juhatusel, kuulates ka hiljemini suure kuulsuse saavutanud Alfons Dopschi loenguid. Viinis kaitses ta oma väitekirja: „Die Anfänge der katholischen Kirche bei den Ostseefinnen. Eine Untersuchung über die Formen der religiösen Expansion im Mittelalter.“ Selles töös, millest kolm aastat hiljemini ilmus uus täiendatud trükk, on selgesti tunda Lamprehti ideede mõju. Autor püüab asetada Soome ja Baltimaade kristianiseerimise ühendusse selle misjoni innuga, mis, ammutades oma jõu poliitilisist ja majandus-poliitilisist allikaist, suundus Põhjamaile ja eeskätt Soome sugu rahvaste ristiusku pööramisele ja vallutamisele.

Tagasi tulnud kodumaale, juhtis Oldekop ikka suuremal määral oma harrastused uurimisülesannetele. Ta jatkas oma uurimisi Peterburis, Helsingis, Kiievis ja Varssavis, kavatsedes kirjutada uurimistöö katoliku kiriku reaktsiooni kohta Põhjamail. Ilmasõja tõttu pidid aga need tööd pooleli jääma. Oldekop astus sõjateenistusse Vene väkke, ja sõjateenistus kestis kauemini kui Oldekop kunagi oli võinud mõelda. 1917. aasta revolutsioon vabastas tema küll Vene sõjaväest, kuid veel samal aastal oli ta valmis astuma oma kodumaa vabastamiseks ja kaitsmiseks asutatud sõjaväkke. Vaiksest teadusmehest sai nüüd üks paremaid sõdureid. Eesti vabadussõja ajaraamatud teavad jutustada, et Hans Oldekop isamaa vabastamistöös oli olnud üks kõige paremate hulgas. Ta võttis osa erilise kuulsuse omandanud soomusrongide võitlusist Valga ja Võru juures ja tegutses nii mõneski palavas lahingus, millistes tema vahvust eriliselt mainitakse. Pooleldi naljatades, pooleldi tõsiselt kõneles ta hiljemini mitmel korral oma sõpradele, et temast nähtavasti oleks tulnud parem sõdur kui teadusmees.

Kui Tartus 1919. aasta suvel ja sügisel kutsuti ellu uus Eesti ülikool, siis kutsuti Oldekop professoriks üldise ajaloo õppetoolile. Ta vabastati valitsuse otsuse põhjal sõjaväeteenistusest ja asus oma ametikohuste täitmisele ülikoolis. Kuid sõjaaja vintsutused ja kannatused olid temalt nõudnud palju jõudu ja energiat. Ei olnud kerge jätkata katkestatud teaduslikke uurimistöid, ja nii ei saanudki Oldekop eelnimetatud küsimusi käsitlevaid uurimisi lõpetada, kuigi ta pilgud olid kogu aja kiindunud neisse probleemidesse.

„Ajaloolise Ajakirja“ asutamisest võttis ka Oldekop osa ja astus 1923. aasta algusel ka selle ajakirja toimetusse. Mitmed tema kirjutused meie ajakirja veergudel tunnistavad sellest elavast huvist, mis kadunu tundis ajalooliste küsimuste vastu. Keskaega käsitlevad tema artiklid: „Mõned kriitilised märkused uuema kirjanduse kohta Läti Hendriku üle“ ja „Läti Hendriku rahvuse küsimus.“ Eriti hästi kordaläinud ja eeskujuliselt disponeeritud on tema essee „Osvald Spengleri ajaloo morfoloogia“ üle.

Oldekop oli terava mõistusega mees, kes õieti suurt huvi tundis ajalooliste küsimuste ja probleemide vastu. Sageli armastas ta istuda

oma töölaua taga hilja õõni, et süveneda uuemasse ajaloolisse kirjandusse ja valmistada mõne uue kirjutuse mingi ajaloolise küsimuse kohta. Selgesti võis märgata, et tal oli aateid, mille võidule aitamine oleks olnud tänuväärt ülesanne. Kuid olud mõjusid selleks kaasa, et temal ei jatkunud enam aega ja energiat kestvaks teaduslikuks tööks.

Inimesena võitis Oldekop, länu oma õiglasele, peenetundelisele, rüütlikule iseloomule, mida tõsine tagasihoidlikkus kaunistas, endale kõigi kaasõpetajate, õpilaste ja teiste, kellega tal aga kokkupuutumist oli, poolehoidu ja kiindumuse.

Rahu tema põrmule, au ta mälestusele!

A. R. C.

Liivi orduriigi hukkumise põhjustist.

Üks dramaatilisemaist ajajärkudest meie kodumaa ajaloos, põnev oma sündmustikuga, laiaulatuslik oma tagajärgedega, on kuueteistkümnenda aastasaja teise poole algus. Vene-Liivi sõjas 1558—1561. a. langeb varemeisse ligemale kolm ja pool aastasada kestnud Liivi orduriik oma sisemistes vastoludes ja ebasoodsas rahvusvahelises konjunktuuris, olles jõuetu vastupanuks Moskva ümber koondatud tõusva Idaslaavi riigi pealerõhumisele. Lõhkikäristatud Liivi konföderatsiooni osad alistatakse vägevamaile naabritele — Daanile, Rootsile, Poolale ja Venele. Kuna selle ajajärgu sündmustikku oleme lähemalt käsitlenud mujal¹⁾, tahame siin ainult pilku heita nende tegurite peale, mis mõjutasid Vene ja ordu vahelises sõjas hukkunud Liivi poliitilise organismi lõpliku languse.

Kahepoolsed tegurid tulevad siin arvesse, nii sisemised kui välised. Kogu sõja sündmustik, diplomaatilise eelvõitluse järk ühes arvatud, paljastab erilise rõhuga Liivi sisemist lagunemist, konföderatsiooni osade äärmist partikularismi ja vastastikust antagonismi, mis sai saatuslikuks sellele poliitilisele organisatsioonile. See roiskumine ja selle välised sümptoomid on seevõrra selged ja kindlad tõsiasiad, et neid siin pole tarvis eriliselt rõhutada ja tõestada. Ka Balti-saksa ajaloolased, kes vähegi objektiivsed püüdnud olla, pole

---

1) Selle kohta ilmub lähemal ajal k. ü. „Looduse“ kirjastusel pikem uurimus „Vene-Liivi sõda (1558—1561)“, kus ka siin esitatud väited on lähemalt põhjendatud.

suutnud neist vaikides mööda minna. Küllalt meeldetuletada siin Balti ajaloo populaarsemate üldkursuste käsitust, nagu Richter, Rutenberg, Schiemann, Seraphim. Tahaksime toonitada ainult mõningaid asjaolusid, mis sõjas hukkunud Liivi orduriigi languse põhjuste vaatlemisel seni kas kõrvale jäetud või pole vajaliselt rõhutatud.

Saksa okkupatsioon, mis mitme aastasaja kestes Läänemere idarannikut oli püüdnud viia Kesk-Euroopa ühiskondlik-poliitilisse ja kultuurilisse süsteemi ja selles hoida, tuues siia selle süsteemi headused ja halbused, erines aga järsult selle kandjaist kodumaal oma suhtumisega valitsetava ala ja kohalikest pärismaalasist koosneva laialise rahvamassi vastu. Poliitilist ja ühiskondlikku võimu kandval elemendil Liivis, kes oli jäänud ikka enam-vähem fluktueerivaks, kodutundeta olluseks, olid puudunud laiemas ulatuses püsivamad sidemed oma alaga, mis nii tarvilised oleva poliitilise organismi arenemiseks ja kestvuseks. „Kristluse eelkants“ — nagu Liivit tol ajal armastati nimetada — sai julgete ettevõtjate ja mitmet liiki avantüristide söödamaks, kus otsiti au ja rikkust. Reformatsioon ja sellele järgnenud sündmused aitasid seda nähtust aina laiendada ja süvendada. Liivi jäi nüüd kogu Euroopas rüütli viimaseks varjupaigaks. „Ainult siin“, ütleb Schiemann, „võisid veel nende nooremate vendade nooremad pojad“ loota kiirelt mõjule ja silmapaistvusele pääseda, kui nad enesega ka muud kaasa ei toonud, kui ainult vana nime, terava mõõga ja osava pea“¹⁾. Nii see siis kujuneski, et Liivi langusaja, tema sõjalise lõppjargu juhtivad tegelased oma rõhuvas enamuses olid välismaalased, kes elasid omal uuel asumaal esimest, paremal korral teist sugupõlve. Niisugused olid mõlemad ordumeistrid, Fürstenberg ja Kettler, kes noores eas Liivisse tulnud õnne otsima. Niisugused olid ka kõik Liivi kõrgemad vaimulikud — peapiiskopp markkrahv Wilhelm, Tartu piiskopp Hermann II Vesel, Johann v. Münchhausen Saareja Kuramaal. Samuti olid ordu ja piiskopkondade kõrgemad ametnikud omas enamuses välismaalased.

On iseloomuline, et see valitsev kiht Liivi langusaja pöörises omas üldsuses avaldas nii vähe sisemist, moraalset tusedust, et teda ei kannud miski kaugeleulatuv poliitiline ja ühiskondlik ideaal. Ainult üksikud, nii äärmiselt üksikud kujud erinevad heledamate kiirtega sel roiskuval tagaseinal. Kõige pealt elatanud Fürstenberg. Mitte vähese aktiivsusega, aus, otsekohene, selge iseloom. Kuid omaks õnnetuseks liig selge ja otsekohene. Nõrk diplomaatiliselt kõverkäikes,

1) Schiemann, Charakterköpfe und Sittenbilder, lhk. 33.

mida langusaja keeruline olukord eriti nõudis, hukkub ta poliitiliselt oma vastase poolt osavalt ülesseatud püüses.

Kes vääriks veel Fürstenbergi kõrval seisma? Vast ainult kaks vahvat noormeest Jürgen Uexküll ja Gaspar v. Oldenbockum, Vastse-liina ja Paide kaitsjad, ja Riia iseseisvuse mõtte vaimustatud õhutaja Jürgen Padel. Rohkem eriliselt üle selle halli kogu tõusvaid kujusid ei ole näha. Seda eredamalt ja hulgalisemalt esinevad orduriigi langusaja poliitilise roiskumise esitajad. Üksteise järele langevad Liivi kuulsad kantsid äraandlikkuse ja arguse, vabatahtliku alistumise ohvritena. Mõjuv vastupanu laiemas ulatuses sissetungivale vaenlasele jääb teostamata, sest konföderatsiooni osade vahel puudub üksmeel, veendumus, et ainult ühine, koondatud jõud võib tagajärjekalt tegutseda võimsa vastase vastu. Ja üks ole iseloomuline, kokkukõlaline selle üldise poliitilise demoralisatsiooniga maa kõrgemate võimuhärrade tegevus. Jõuetu, tegu- ja otsustamisvõimetu, ilma vähemagi riigimeheliku omaduseta viimane Tartu piiskopp läheb ajaloo luukambrisse kõrvetavalt häbistava kahtlustusega äraandlikkuses, mida ei saa temalt maha pesta. Ja teised kõrgemad vaimulikud — peale ettevaatliku markkrahv Wilhelmi — kes neist ei pidanud end õigustatuks oma piiskopkonda kaubaainena käsitlemast, seda parajal juhusel maha müümast! Ei häbenenud seda tegemast ei piiskopp Wrangel Tallinnas, ei Johann v. Münchhausen Kuresaares, ka mitte toompraost Ulrich Behr, Kuramaa piiskopkonna valitseja. Ka kõrgemate ordu ametnikkude hulgas oli mehi, kes olid valmis sama teed minema, — näituseks Sonneburgi foogt Heinrich Wulff.

Nagu näeme, oli seega siis — kui nii ütelda võiks — riiklikkude nähtuste eraõiguslik, eraomanduslik käsitlemine mitte juhuslik, üksik fakt, vaid hulgaline avaldus. — Päästa enesele nii palju kui vähegi võimalik! — see oli variseva Liivi orduriigi valitseva kihi kõrgem poliitiline tarkus. Ei ole kaheldav, et sama põhimõtte juhtis ka viimase ordumeistri tegevust. Auahne ja osav poliitiline intrigaan, ühendav eneses nii palju vastolulisi jooni, oli ta suutnud järk-järgult kindlustada oma mõju ja võimu. Poolasõbraline orientatsioon pidi selleks olema üheks mõjuvaks vahendiks. Tänu temale oli Sigismund II Augustil nii hiilgavalt korda läinud Liivit tagasipööramatult tõmmata oma võrkudesse. Karmilt, kuid siiski küllalt õiglaselt kõlab Balti ajaloolase Fr. Bienemanni otsus sel puhul Liivi viimase ordumeistri üle: „Et Kettler siin (ordumeister Fürstenbergi langetamiseks) oma käe ulatas, oma maad (Sigismund Augustiga) tehtud lepingu tõelise sisu puhul alaliselt pettis, temas otsustava abi saamiseks alaliselt lootusi õhutas, ise aga seejuures tema kaitseta jättis, et teda viletsuse ja hädaohu kaudu kunin-

gale rüppe tõugata; et ta Fürstenbergi seisukohta õõnistas, tema ilma ühegi katseta päästa venelaste kätte andis, mingu sel puhul kas kogu Viljandi maakond kaduma, — see moodustab tema kuritööde esimese rühma . . . Et tema maal valitsevate antipaatiate puhul Poola vastu, samuti siin keiserriigi ja ordu vastu avalduva poolehoiu, lõpuks Rootsi ja Danni poole esineva kalduvuse puhul küllalt mees polnud oma kavatsust avalikult paljastama, see teeb teda äraandjaks“ 1)

Nagu vabanduseks Liivi orduriigi lõppjargu poliitilisele lagunemisele, mis võimaldas Kettleri tõusu kõrgemale võimuastmele kogu maal, lausub Schiemann: „See on asjade loomuses, et langusaegadel, kus vanad poliitilised ehitused lagunevad, uued veel varemete alla maetud, menu osalisteks saavad mitte jaunimad, vaid jõhkramad, abinõusid valimata iseloomud“ 2). Kuigi see märkus üldiselt õige, on teda siiski liig vähe selle lagunemise seletamiseks, mis nii laialiselt iseloomuline Liivi langusajale. Arvame, et selle suurel määral põhjustas see asumaalase hingeolu, mis oli omane kogu orduaegse Liivi valitsevale kihile ja mis eriti teravnes reformatsiooni tagajärjel, kus häabus lõpulikult metropoolset laadi välisvõim paavsti ja katoliikliku kiriku näol, mis varem nii tihti oli küllalt autoriteetlikult kaasa mõjunud Liivi sisemiste teravuste pehmemendamiseks, selle poliitilise organisatsiooni teatavaks kokkukõlastamiseks. Muidugi ka sõda demoraliseeris Liivi valitsevat kihti, kuid ta ei tekitanud sel alal uusi nähtusi, vaid päästis valla ainult asumaalase vaimu äärmised avaldused.

Teine Liivi orduriigi languse kohalik põhjus, mis seni enam-vähem kõrvale jäetud, kuid mil siiski ei puudunud tunduv mõjuvus, oli pärismaalaste, talupoegade eitav suhtumine siin valitseva ühiskondlik-poliitilise võimu vastu. Siin ei ole koht süveneda sellesse küsimusse sõjaeelset ajajärgul ja seda üldse laiemalt käsitleda, mis ikka veel jääb ootama eriuurimist. Küllalt siin märkida ainult üldjoontes Liivi talurahva eitavaid avaldusi kohaliku poliitilise organisatsiooni vastu sõja ajal ja selle tagajärgi.

Liivi talupoeg XVI aastasajal ei saanud muidugi olla poliitiliselt ja sõjaliselt otsustavaks teguriks. Eelmine ajalugu oli selleks hävitanud eeldused. Kuid siiski suur oleks võinud olla talupoja tähtsus maa kaitsemises (kus talurahvas venevastastes võitlustes Liivi sõjaväes moodustas väga suure osa, arvuliselt tihti enamiku sellest), kui valitsev ühiskondlik-poliitiline võim kuidagi oleks

1) Russ. Rev. XI, lhk. 391.

2) Schiemann, Histor. Darstell., lhk. 93.

püüdnud enese poole eluliselt võita pärismaalase huvi, seda siduda oleva poliitilise organisatsiooniga. Seda aga ei sündinud. Talupoja seisukord halvenes alatasa. Raskemini kui ühelgi teisel ühiskondlikul kihil lasusid sõjaraskused just talupojal. Venelaste metsik ja halastamatu rüüstamine, kohalikkude Saksa tingisõdurite, hiljem ka Poola presiidiade omavoli ja röövimine, mitmesugused sõjakohustused, maksud, väeteenistus, küüdikohustus jne., viljaikaldus, see kõik tegi talupoja seisukorra karjuvalt väljakannatamatuks.

Juba sõja alguses oli aadlil põhjust kurta talupoegade vaenukkuse üle¹⁾. 15. aprillil 1558. a. teatab Rootsi kaplaan Oluf Tallinnast, et rõhutatud eestlane valivat parema meelega oma valitsejaks venelase kui sakslase²⁾. Ja see oli ka õige. Talupojad olid alguses üsna venesõbralised. Vabatahtlikult ja ilma vastupanuta alistusid nad uutele okkupeerijaile³⁾. See venesõbralisus oli harilikult passiivse iseloomuga. Kuid tihti ei puudunud sel ka aktiivne avaldus. Talupojad olid venelastele teadete muretsejaiks, teejuhtideks, salakuulajaiks⁴⁾. Ei puudunud juhuseid, kus nad venelastega ühiselt saksa väesalga kallale tungisid⁵⁾. Ka venelased omalt poolt püüdsid alguses talurahva vastu olla inimlikumad⁶⁾. Kuid see ei kestnud kaua. Venelaste barbaarne sõjapidamisviis hävitas üsna pea talurahva usalduse nende vastu. Talupojad olid sunnitud ka nende röövsalkade vastu enese kaitseks aktiivselt välja astuma⁷⁾. See vahekorra muutus venelaste vastu ei teinud aga talupoegi palju leplikumaks Liivi seniste võimude vastu, mille selgemaks tunnistajaks talurahva mäss Harjus ja Läänemaal 1560. a. sügisel ja mille mahasurumiseks Kettler on sunnitud koguni Poolalt abi paluma. Talurahva raske, alatasa halvenev seisukord sai nii suureks teguriks Liivi kaitsejõu nõrgestamisel. Seda arvestasid ka Liivis võistlevad naaberriigid. Venelasedki avaldasid sel puhul teatavat tarkust. Võidetud Liivi osas püüdsid nad talupoja seisukorda parandada, nagu Alutaguses päale Narva languse. Eriti tähtsaks pidas talupoegade poolehoiu võitmist Eerik XIV. Tähelepanemisvääriline ses suhtes on tema mandaat Harjule ja Virule 6. dets. 1561. a.⁸⁾. Selles

1) Schirren Q. II. nr. 237, 247, III nr. 333 (Ihk. 104) jne.

2) Schirren Q. II. nr. 206.

3) v. Никои. лѣт., Ihk. 299, 305.

4) v. Schirren Q. II. nr. 169, 190 (Ihk. 147).

5) Renner, Ihk. 206.

6) Schirren Q. I. nr. 11 (Ihk. 37--38), 53 (Ihk. 142).

7) v. Renner, Ihk. 285--287.

8) Schirren Q. VIII. nr. 1076.

keelatakse aadlil ilma kohtu otsuseta talupoegade kallal ihunuhtlust tarvitamast. Sellest keelust üleastujaid ähvardatakse karistada kogu varanduse konfiskeerimisega. Samuti püüdsid ka daanlased talupoegade keskel sõbralist meeoleu enese vastu tekitada¹⁾.

Kõik need viimati kirjeldatud tegurid olid suure tähtsusega Liivi orduriigi langetamisel. Kuid veel otsustavamama mõjuga olid siin need ühiskondlikud ja poliitilised muutused, mis sündisid Venes XVI aastasaja esimesel poolel. Seni kui Liivi idanaabriks olid väikesed, killustatud, pealegi isekeskis tülitsevad Vene osariigid, oli ordu suutnud tagajärjekalt hoida seda poliitilist tasakaalu, mis Läänemere idarannikul kolme viimase aastasaja jooksul kujunenud. Seisukord aga muutus järsult, kui idas Suurvenē ühendamise protsess käsikäes tugeva poliitilise keskväimu loomisega ja väekorralduse reorganiseerimisega läbi viidi.

Liivi jäi endiselt keskaegse feodaalriigi tasapinnale. Maa kõrgema senjööri — Saksa keisri — võim Liivi suhtes oli ainult nimeline. Liivi konföderatsioonis eneses polnud ükski osa nii mõjukas, et oleks saanud kogu maa poliitilise koondumise keskkohaks. Ja selle tagajärg andis end kohe tunda nii diplomaatilises kui sõjalises võitluses. Ordumeister oli küll Liivi sõjajõudude peajuhataja, kuid olenes pea täieliselt teiste konföderatsiooni liigete tahtmisest ja nii mitte ainult väe mobiliseerimise ja varustamise suhtes, vaid koguni sõjaoperatiivselt. Aga et see tahtmine igal piiskopil, igal linnal, igal seisusel, lõpuks koguni ordu üksikuil väepäälikuil oli isesugune, tingitud ainult kitsamast omahuvist, siis oli selle tagajärjeks ka täieline killustus ja lahkjooks võitluses vaenlasega. Selle vastu aga ilmeneb Venes XVI aastasaja keskpaigas just vastupidine nähtus. Poliitilise keskväimu kontsentratsioon oli seal jõudnud kõrgemale tipule. Vene pole ses suhtes kontrast mitte ainult Liivile, vaid kogu Läänele.

Poliitilise enesekaitse ja võimu laiendamise huvid olid püstitanud nii Läänes kui Venes ühesuguse ülesande — tarvilise sõjajõu, alalise sõjaväe loomise vajaduse. Mõlemal pool oli see ülesanne valitseva naturaalmajanduse tõttu lahendatud ühesuguste vahenditega: raha puudusel võidi anda sõjakohustuslikule klassile tasuta teenistuse eest ainult maad, mis oli varustatud tarvilise tööjõuga. Need maaomanikud, kes seda olid esialgu ainult tingimisi, said aga aja jooksul iseseisvaks täisperemeesteks, kes oma kohustuste loetelust püüdsid kõige pealt maha kustutada selle peaülesande, milleks nad

1) v. Schirren N. Q. II. nr. 87 (lhk. 7—8).

maad olid saanud, — väeteenistuse kohustuse. Selle püüde õiguslikule sanktsioneerimisele pani Liivis juba XIV aastasaja lõpul aluse suurordumeistri Konrad von Jungingeni määrus, mille järele Harju ja Viru rüütelkond omandas ka naisjoones pärimise õiguse. Sama laiendatud lääniõiguse saavutasid pool aastasada hiljem ka piiskopkondade rüütelkonnad¹⁾. Nii tekkis sõjaliste kohustusteta, kuid suurte eesõiguste ja pretensioonidega maa-aristokraatia. Ja ühenduses sellega lõtvenes ja lagunes endine läänimeeste väekorraldus, mille asemele astus tingisõdurite vägi²⁾. See uus vägi oli aga väga kulukas korraldus, mille ülespidamine rahamajanduslikult vähearenenud maale poliitiliste kriiside kordadel, kus vaja oli suuremat sõjajõudu, sünnitas ülepääsemata raskusi. Nii oli lugu ka Vene-Liivi sõjaajal. Ordu rahaline kitsikus, mille otsustavalt tekitasid suured väljaminekud tingisõduritele palgamaksmiseks, suurenes niisuguse määrani, et see sai Liivi orduriigi languse üheks põhjuseks. Raha puudusel ei saadud uusi sõjajõude võõrsilt juurde tuua, seniseidki tingisõdureid tuli lahti lasta, kuna need, kes veel Liivi teenistusse jäid, muutusid palga saamata jäämise tõttu oma ülesande jaoks täiesti kõlbmatuks. Vähe veel sellest, et nad oma kohustusi ei täitnud ja endile ülespidamist talupoegade rõövimisega soetasid. Alalise käärimisega hoidsid nad Liivi võimusi ärevil, ei kohkunud nende vastu avalikku mässugi tõstmast.

Ka Venes tõusis maa-aristokraatia probleem, kuid omandas suurema teravuse alles hiljem, XVI aastasaja lõpul. Vene-Liivi sõjaline kokkupõrge ja ordu hukkumine aga sündis ajal, kus Moskvas poliitilise keskvõimu piiramatus võis paista täies hiilguses. Venes sündis poliitilise võimu koondumine enne, kui seda oleks suutnud luua sisemise majandusliku arenemise protsess. Suurvene riik oli omal algastmel kiire ja teatava määrani kunstlik sünnitus, ehitatud ülevall alla, aga mitte ümberpöörduvalt. Selles suure kiirusega ja vägivaldselt kokkuäetud ehituses õnnestas poliitilisel keskvõimul sõjakohustuslikku palkmaalaste klassi täiesti oma tahtmise all hoida. Tõsi küll, sellest klassist tekkis maa-aristokraatia või vähemalt selle aset täitev ühiskondlik kiht. Kuid esialgu puudusid selle kujunemiseks juured eelmises sotsiaalses arenemises, sest nagu riik ise, oli ka palkmaalaste klass kunstlik sünnitus, poliitilise aluspõhjaga. Mis eriti tähtis, ta ei jõudnud oma kujunemises riikliku keskvõimu arenemisest ette.

1) v. Arbusov, Einführung der Reformation, lhk. 30.

2) v. Schilling, Valdemar-Erichsches Recit, lhk. 450.

Viimane aga sai seega võimaluse saavutada neid eesmärke, milleks palkmaalaste instituut just oligi loodud¹⁾.

Nii siis, igapidi häil eeldusil oli tsaar Ivan IV alganud sõda Liiviga, mis sai Moskva viimaste aastakümnete militäärse reorganiseerumise esimeseks tuleprooviks Läänes. Mitte väike polnud venelaste menu, tänu täienenud sõjatehnikale, veel rohkem aga oma arvu- lisele ülekaalule. Rohketele üksikvõitudele oli järgnenud vastase lõpulik hukkumine. Kuid oma ülivõimu ei osanud Moskva siiski otstarbekohaselt kasutada. Strateegiline meetod, mida venelased käsitasid, ei vastanud sellele ülesandele, mille tsaar Liiviga võitlusele esitas. Oli ju eesmärgiks maa vallutamine. Kavakindlalt püütakse seda teha järk-järgult. Iga vallutamiseks ette võetud sõjakäigu eel käib järjekordne suurem röövretk, kõnelemata väiksemaist, mille pea- ülesandeks oli vastase võitlusvõime nõrgestamine. Tõsi küll, seda saavutati, kuid samal ajal oli sarnane sõjapidamisviis kaheteraga mõõk, mille teine pool ka selle käsitlejat ennast lõikas. Kõige pealt kaugendas see Liivi seniste võimudega vastolus oleva elemendi, eest- kätt talurahva metsikuist sissetungijaist. Teiseks, venitas see sõja pikale, mille vältusel teised võistlevad naaberriigid mahti said otsus- tavalt segada Liivi asjusse. Soodne silmapilk oli mööda lastud ja ei kordunud enam nii pea. Suurvene esimene katse enesele teed raiuda Lääne-Euroopasse äpardas täieliselt.

Hans Kruus.

Villem Reiman ajaloolasena.

Ajaloolasena esineb V. Reiman kõige esiti kahes suuremas kirja- töös, mis 1889. a. ilmunud: „Eesti Piibli ümberpanemise lugu“ ja „Kullakaevajad“, esimene iseraamatuna (2. trükk 1890. a.), teine Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumi esimeses lehes. Esi- meses jälgitakse Eesti kirjakeele ja kirjanduse saamise ja arenemise käiku kuni terve piibli ilmumiseni 1739. a., mille juures tagaseinana riivatakse ka kiriklikke ja usulisi olusid, teises esitatakse Eesti rahva vaimuvara leidmise, kogumise ja hindamise lugu vanemast ajast — XVII aastasajast — kuni Jakob Hurti päevini. Juba neis kahes kirju- tuses näeme V. Reimanis ajaloolast, kes materjali tarvitamises tunnustab

---

1) в. Миллюковъ, Очерки по истории русской культуры I (6. trükk), lhk. 147—148.

arvustuslikku mõõdupuud, nähtuste hindamises taotleb iseseisvust ja oma kirjeldusele annab laiema aluspõhja.

Edasi tundub juba siin võrdlemisi selgelt iseäranne sisemine vahekord rahvaga, kes autorile kõigis üksiknähtusis on ikkagi peaosaline, kuigi teda ehk ei nimetatagi. Ajaloolast ei võlu mineviku sündmused nähtavasti mitte ainult kui niisugused iseenesest, vaid kui sõnumitoojad rahva rõõmust ja murest, ümbrusele nägematuks jäänud võitlustest, kannatustest ja lootustest. Selle juures tuleb nähtavale autori elav kujutusvõim, mis vormilisegi väljenduse leiab pildi- ja kõlarikkas keeles. Nende kahe kirjutusega rajas V. Reiman omale koha Eesti ajaloo uurijate hulgas, võitis lugijaskonna, kes huvitusega temalt uusi tooteid ootas. Need ei jäänud ka tulemata. Vähemate kirjutuste kõrval, mis Postimehes ilmusid, avaldas V. Reiman järgnevat Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumi lehtedes rea artiklid Eesti kirjanduse, keeleuurimise, kultuuri ja üldise ajaloo alalt. Nõnda kirjeldab ja hindab ta Albumi teises lehes (1894. a.) Eduard Ahrensi tegevust, leides, et „Eesti kirjaviis ja Eesti keeleuurimine seisab Eduard Ahrensi õlade pääl“, kes esimese uue aja grammatikusena üle ulatub teistest keeleuurijatest. Samas Albumis läheb V. Reiman artiklis „Eesti kirjanduse hommikul“ tagasi kõige vanema Eesti keele mälestusmärgi — XVI aastasaja algusest pärit oleva Liivi talurahva õiguse katkendi ja esimese Eesti soost kirjamehe Käsü Hansu juurde. Suuremateks töödeks samal alal saavad V. Reimani sissejuhatavad seletused Georg Mülleri jutlustele (Verhandlungen der Gel. Estn. Ges. XV köide, 1891. a.) ja Joachim Rossiniuse käsiraamatu (sealsamas XIX köide, 1898. a.), mille juurde tuleb veel sissejuhatatus 10 eestikeelsele jutlusele XVII aastasaja keskpaigast (seals. XX köide, I vihik, 1900. a.). Nende kõrval seisab rida lühemaid kirjutusi Õpetatud Eesti Seltsi koosolekute aruannetes (1891., 1900. ja 1901. a.), Postimehes ja Sirvilaudades.

Ilma et neid kirjutusi üksikasjalisele hindamisele võtta, võib küll õigusega üldiselt sellele tähelepanu juhtida, et V. Reiman vanema Eesti kirjanduse ja kirjakeele ajaloo nähtuste selgitamiseks ja hindamiseks on varustatud laialiste ja põhjalikkude teadmistega. Üllatavalt rohkesti on temal käepärast iseäranis kiriku- ja kultuuriloolist materjali algallikaist, mida ta osavusega tarvitab, et anda selge ja ülevaatliku kujutuse aegadest ja oludest, mis teevad arusaadavaks teatava kirjandusliku nähtuse ilmumise tingimused ja selle erilaadi. Tõepoolest ei ole V. Reiman mitte ainult kirjandusloolane, vaid kultuuriloolane paistab igalpool silma ka seal, kus tegemist on puhtkirjandusloolise küsimusega. Seda

enam aga neis kirjatõis, mis käsivad otsekohe Eesti hariduse- ja kultuurilugu. Juba oma pikemas monograafias B. G. Forse- liuse üle (E. Ü. S. Album, III, 1895. a.) tungib V. Reiman, kirjeldades ja hinnates selle haruldase teravamõttelise ja soojasüdamlise rahvasõbra tähendust Eesti kirjakeele saamisel ja iseäranis tegevust rahvakooli loomisel, sügavale Eesti haridusloo algaegadeni, välja tuues arhiivide tolmu alt väärtuslikku materjali ja luues ülevaatliku pildi Eesti rahvakooli esimesest tõusu- ja õitseajast Rootsi aja lõpul. Edasi järgneb rida pikemaid ja lühemaid monograafiaid ja kirjutusi XVII ja XVIII aastasajast, millest olgu nimetatud: „Haridusloolised pildid“ I—XII (Postimees 1897—1899), „Kivid ja killud“ I—X (seals. 1899—1901), „Bartholomäus Gilden ja Ignati Jaak“ (Sirvilauad 1899) j. t. Selle juures läheb V. Reiman samm- sammult tagasi, jälgides Eesti rahvast kultuuri vastuvõtjana ja loojana kaugemagi mineviku hämaruses ja näidates selle kultuuritöö arene- miskäiku läbi aastasadade vaeva ja madaluse põlve. Rida mono- graafiaid, — „Eesti kodu“, 1894, „Eesti põllutöö ajalugu“, 1901, „Eesti sepis“, 1902, — on selle uurimistöõ esialgne vili, kuna hiljemini järgneb põhjalik harutus „Eesti rahva hariduse järg iseseisvuse aja lõpul“ (Eesti Kirjandus 1908, 1909). Viimase töö kirjutamisel tugib V. Reiman rikkalikule materjalile, mida pakuvad kirjalikkude ajaloo algallikate kõrval iseäranis keele- teaduse ja arheoloogia saavutused, selle juures leides ka folkloorist sugemeid, mis aitavad üksiknähtusi selgitada. Sellega ühenduses püüab V. Reiman pilku heita eraldi Eesti rahva usuilma eelajaloolisel ajajärgul („Eesti muinasusk“, E. Ü. S. Album V, 1900. a., Eesti Kirjandus“ 1909. a., lhk. 449 j. j.)

Vanema kultuuri- ja ajaloo küsimusi aitavad lahendada ka kirju- tused „Eesti kohanimed“ üle (Eesti Kirjandus 1909, 1910, 1913 ja 1916), mis juures kohanimed uurimise vilja ära kasutatakse geograafilisest, ajaloolisest ja keeleteaduslikust seisukohast. Kokku- võtliku ülevaate Eesti kultuuriloost annab viimaks pikem kirjutus „Seitsesada aastat kulturatööd“ (Sirvilauad 1917. a.), mis ette kantud kõnena Põhja-Eesti talupoegade pärisorjusest vabastamise mälestamise pidul 1916. a. Tallinnas.

Uuemat ajajärku Eesti hariduse- ja kultuuriloos käsitab V. Reiman üksikute tegelaste elukäiku ja elutööd hinnates, nii: Fr. R. Fähl- mann, (E. Ü. S. Album IV, 1899 ja Sirvilauad 1900), Jaan Jung E. Ü. S. Album V, 1900), Kf. Jaak Petrerson (E. Ü. S. Album VI, 1901), Johan Kunder (Postimees 1902), Friedr. R. Kreutz- wald (koguteoses „Kivid ja killud“ I, 1907), Jaan Adamson

(„Eesti Kultura“ II, 1913), „XIX aastasada Eesti rahva elus“ (Sirvil. 1901), nimetamata rida lühemaid sellelaadilisi kirjutusi Postimehes, Sirvilaudades j. m. Teateid Eesti rahva ajaloo üldsündmuste kohta täiendavad „Kuidas priius meile tuli“ (E. Ü. S. Album III, 1895), „Pildid Põhja sõjast“ (Sirvilauad 1902) ja mõned vähemad kirjutused. Suurema ja täielisema kokkuvõtte Eesti rahva ajaloo käigu kohta toob V. Reimani sulest Lindequisti „Üleüldine ajalugu“ (ilmunud 1903.—1906. a.), kus V. Reimani sellekohased artiklid vahele paigutatud. Esitades siin ülevaate Eestimaa ja rahva ajaloost, pöörab autor erilist tähelepanu Eesti rahva kultuurilist arenemist takistavaile ja edendavaile tegureile, jälgides muidugi ka kultuuritöö käiku Eestis.

Viimaks tuleb veel iseäranis nimetada V. Reimani tegevust oma-aegse Eesti ajaloolise kirjanduse bibliograferimise alal, mis väljendus kaastöös Dr. A. Poelchau ja pärast A. Feuerëiseni toimetatud aasta- raamatule „Die livländische Geschichtsliteratur“. Siin avaldas V. Reiman pealkirja all „Die estnische Geschichtsliteratur“ a. 1894—1903 õige täielise eestikeelse ajaloolise kirjanduse nimekirja iga aasta kohta.

Lõpuks — last not least — olgu nimetatud F. Löwe Kalevi- poja saksakeelsele tõlkele kirjutatud sissejuhatus ja seletavad tähendused (1900. a.), kus kokku kogutud palju kirjandus- ja kultuuriloolist, iseäranis ka folkloristlikku materjali.

*

Oma vaadet ajaloolise uurimise ülesandele ja sihtjoontele selgitab V. Reiman mitmel puhul. Olgu siin kohal nimetatud kaks silmapaistvamat mõtteavaldust selles asjas. 1891. a. sügisel avaldas V. Reiman Eesti lehtedes kirjutuse „Killud ja kivid“ (v. Olevik 1891, nr. 50), kus ta kõige pealt tähelepanu juhib sellele asjaolule, et meie rahvas vähe himustab ajalugu õppida, ajaloo õpetusi vähe tähele ja tallele paneb ja kergelt teedelt lahkub, mis ajalugu temale juhatanud ja aastad armsaks teinud. Selle nähtuse selgitamiseks esitab V. Reiman rea küsimusi: kas on põhjuseks see, et meie rahval enesel ajalugu ei ole, või see, et ta iial ise ei ole ajaloos enesele teesid raiunud ja sihte ajanud, või see, et rahva vaim harjumisest liig ära on võõrdunud, et igas asjas ise vahet teha ja otsust anda. Nende küsimuste peale peab ajalooline uurimine vastust andma, veel enam, ta peab nähtavasti selleks oluliselt kaasa mõjuma, et siin muutus tuleks paremuse poole. Selles mõttes on mõistetav üleskutse sõpradele kaasa tulla, et Eesti kirjanduse ja ajaloo põlisesse

metša üheskoos sügavamale sisse tungida ja sihte ajada. „Tulu ei jää tulemata, õpetus andmata. Ja mis anname, on uus, mis toome, on tundmata“. Niisuguse uurimistöö läbi korjatakse „ühtlasi killukesi ja kivikesi uute teede valmistamiseks, vana teede parandamiseks ja õiendamiseks“.

Siin esitatud sihtjooni väljendab veel konkreetsemalt 20 aastat hiljemini kirjutatud üleskutse „ajalooliste mälestuste korjamisele“, mille V. Reiman Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimkonna nimel 1911. a. avaldab (v. E. Kirjandus 1911, nr. 6, lhk. 214–215). Seal loeme muu seas, et ajalooliste mälestuste korjamise, korraldamise ja läbitöötamise varal tahetakse kõige pealt „ajaloolikku tõtt kätte saada, nii kaugelt kui meie tõe ülepea ligi pääseme“. Ilma kõige kõrvalmõtteta ja sihita püütakse kõige pealt teada saada ja valge ette tuua, „kuidas vanasti oldi ja elati, kuidas ilutseti ja kurdeži, kuidas kannatati ja mis jagas jõudu kanda“. Viimane asjaolu on iseäranis tähtis. Ajalooliselt kindlaks tehtud tõsiasjad, näidates seda, mis meie rahvast võimatutes olukordades, kus ta sagedasti nagu haua äärel on kõndinud ja lootusetus seisukorras viibinud, „siiski on aidanud välja kannatada“, annavad võimaluse järeldusi teha, „mis meie rahvast tema praegustes ja tulevastes eluvõitlustes julgustaks ja juhataks“. Viimaks kujuneb ajaloolise tõe selgitamise kaudu välja ka ajaloo kohus isikute ja sündmuste üle ja vahest eksiteele sattunud rahva südametunnistuse ehk avaliku hääle õigele teele tagasi aitamine. Meie minevik, küll madal ja väikene, on meile armas, sest ta on meie minevik. Ta saab aga veel armsamaks, kui näeme, et „tumeda süitsuhurtsiku aknaaugust koguni tõsise inimsuse soojendavad kiired“ meie ajasse paistavad ja „tööorja kõva käe korba alt palava vere tuksumine tundub“. Sarnaselt tundma õpitud ja hinnatud minevik „tiheneb pinnaks, kellesse meie sügavamini juurdume ja kellega meie lahutamata kokku kasvame“.

Kõike V. Reimani tegevust ajaloo alal silmas pidades ja praegu esitatud mõtteavaldusi arvesse võttes, võiksime V. Reimani tähendust Eesti ajaloo uurimisel järgmiselt iseloomustada.

1. V. Reiman kogub kokku hulga üksikandmeid sündmuste ja isikute kohta ja avaldab neid, tehes nõnda eeltööd, mis tihti palju vaeva ja aega nõuab.

2. Teiseks selgitab V. Reiman oma monograafiates üksiknähtusi ja tähtsamate isikute tegevust rohke materjali abil ja avab uusi vaatekohti Eesti kirjanduse, keele ja kultuuriloo küsimuste lahendamiseks. Sellega aitab ta kiva kokku kanda Eesti ajaloo hoone ehitamiseks. Seda tööd pidas V. Reiman iseäranis tähtsaks, olles kindel,

et alles üksiknähtuste läbitöötamise ja selgitamise kaudu valmib täieline Eesti rahva ajalugu.

3. V. Reiman rajab ajaloolised uurimused laialisele reaalsele materjalile, mida ta peale trükiis ilmunud allikate leiab arhiivides, aga ka iseäranis keeles, muinasleidudes, rahva mälestustes, elu- ja tööviisides. Nii läheb temal korda usaldusväärilisi sihte raiuda Eesti rahva kaugema ja ligema mineviku põlisesse laande.

4. Allikate tarvitamisel püüab V. Reiman nende ajaloolist väärtust hinnata ja tõsist mõtet kindlaks teha, andes sellega eeskuju ja tõuget ajalooliskriitilise meetodi tarvituselevõtmiseks Eesti ajaloo uurimisel.

5. V. Reiman annab Eesti ajaloo uurimisele ja kujutamisele senisest lahkumineva orientatsiooni, mille lähtekohaks Eesti rahvas. Siitsaadik oli meie ajalugu nähtud maa seisukohalt, mille juures maa mõistesse iseteadliku, otsustamisõigusliku ollusena kuulusid ikkagi ainult maa kõrgemad seisused ja ennast valitsevaks pidav Saksa rahvus. Eesti rahvast hinnati peaaegselt sellest seisukohast, kui palju ta võimaldas või takistas valitsevate kihtide lähedat äraelamist. Üksikud erandid maha arvatud, ei leia meie arusaamist selle kohta, et Eesti rahvas ei ole mitte ainult hall inimeste kogu, kellel ei ole oma nägu ega ka osa maa saatuse kujundamises, vaid on rahvas, kes on loova tööga teostanud oma täisväärtuslikkuse teiste kõrval ja omandanud õiguse olla oluliselt otsustavaks teguriks oma kodus. Eestikeelsetest ajaloolistest kirjeldustest käivad J. Hurti „Pildid isamaa sündinud asjust“ (1871. a. Eesti Postimehe lisas, 1879. a. iseraamatuna ilmunud) koguni unt teed, kuid see omal ajal palju mõjuv ja vaimustav Eesti rahva mineviku kirjeldus ei põhjene iseisvatel uurimistel, vaid kasutab olemasolevat materjali, ilma et küllalt ajaloolist kriitikat silmaspeetaks, ja liigub ajavaimule vastavalt üldiselt romantilises õhkkonnas.

Seisukohast, et ajaloolise uurimise ülemaks sihiks tõde on, omandab V. Reimani juures see tõde, mis kodumaa ajalugu Eesti rahva kohta kuulutab, üldjoontes järgmise sisu: Eesti rahvas on oma ajaloo kestel esinenud kultuurivõimelise rahvana, kes on võitnud selle tööga omale täielise kodanikuõiguse oma põlises kodus. Nende prätensioonid, kes Eesti rahva eluõigust oma heatahtlikkusest olenevaks teevad ja selle põhjal, mis nemad olevat Eesti rahva heaks teinud, enesele õigust nõuavad rahva käekäiku juhtida ja tema elamisvõimalusi oma heaksarvamist mööda piirata, ei ole põhjendatud minevikus ega õigustatud olevikus. Eesti rahva eluõigus juurdub temas eneses ja selles loovas kultuuritöös, mis ta on teinud. Nõnda tõestab aja-

lugu objektiivselt Eesti rahva eluõigust. Edasi on temal otsustav tähendus ka rahva subjektiivse eluõiguse hindamise kohta: mineviku sündmustes avaldub rahva elujõud, mis rahvale enesele teadvusse kutsub tema täielise eluõiguse teiste kõrval ja keskel; nii äratav ajalugu usku enesesse, kinnitab usaldust oma saatuse vastu, tõstab oma jõutunnet raskuste nähes, selgitab silma tuleviku teede nägemiseks ja sihtide hindamiseks. Ajalugu saab nõnda koguni rahva elujõust väljavoolavaks äratajaks prohvetihääleks praegusele ja tulevastele põlvedele.

Võib õigusega küsida: kas on võimalik niisuguse seisukoha juures ajalugu küllalt objektiivselt käsitleda ja ajaloolisi nähtusi õiglaselt hinnata? Tõesti peab tunnustama, et mõnikord uurija süda rohkem tundub kaasa kõnelevat, kui kainemal vaatlemisel õigustatud näib olevat; ka ei saa V. Reimani järelduste ja väidetega igakord nõus olla, kuid vististi on võimata V. Reimanile ette heita sihilikku kõrvalekaldumist ajaloolisest tõest. V. Reiman jääb ajaloolase ülesandele ustavaks — tõtt taotella, üksiknähtusi ja olusid kindlaks teha, nende põhjusi, ulatust, tagajärgi ja mõju selgitada; kuid ta ei saa olla vaatleja, kes uurib mineviku sündmusi ainult sellepärast, et nad on kord olnud, tema näeb Eesti rahva ja kodumaa ajaloo üksiknähtusi terve rahva iseolemise küsimuse perspektiivist. Ajalugu ei saa temale mitte ülekohtuseks kohtumõistmiseks tõsise kultuuritöö üle, mida V. Reiman kõrgelt hindab, küll aga südametunnistuse äratajaks neile, kes endiste aegade mälestustest näevad ainult seda, mis neile hea ja armas olnud, ja selle kadumise pärast kibedust tunnevad endiste hoole- ja valitsusaluste vastu, nõudes enestele ainult oma seisukohast hinnatud eesõigusliku seisukorra alleshoidmist ja kindlustamist kodumaa elanikkude suurema osa õiglaste huvide kulul. Edasi on mõistetav, et seal, kus ajaloouurija on ühes ka ajaloo-kujundaja, kaasvõitleja ja kaaskannataja rahva paremate pütete teostamisel olevikus ja sihtide äramääramisel ja taotlemisel täisõigusliku ja täisväärtusliku tuleviku suunas, ajalugu muutub rikkalikuks võitlusvahendite varaaidaks. Viimaks on arusaadav, et alles niisugusel korral ajalugu tõesti saab alati voolavaks elujõu allikaks. Ja see on ikkagi tema peatähendus. Selles mõttes on V. Reiman, kes mitte ei olnud kutseline ajaloolane, ometi kätte näidanud Eesti ajaloole tema kõrge ja suure ülesande ja tähenduse Eesti rahva olemasolu küsimuses.

Sellega on seletatav ka see nähtus, et V. Reimani ajaloolised artiklid on kaugelt suuremalt osalt rahvalikud, määratud lugemisevaraks laiematele ringkondadele ja andes vastust otsekohestele

eluküsimustele. Isegi tema puhtteaduslikkudest kirjatöödest võime kuulda vastukaja oma aja põnevamatele päevaküsimustele. Kui sel põhjusel mõned kirjutused meetoodilisest seisukohast mitte kõigile nõuetele ei vasta, kui ka ilmavaade mõnikord vaatekohta kitsendama kipub, võib ometi kindlaks pidada tõsiasja, et V. Reiman Eesti ajaloo uurimise põhimõtteliselt ja tegelikult õigele alusele on viinud, kus teised võivad seda jätkata soodsamates tingimustes ju paremini ettevalmistatud. On täiesti loomulik, et rikkalikuma materjali kasutamisel mõnedki V. Reimani vaated ja otsused tulevad revideerimisele ja muutmisele, on koguni tarviline, et uurimismetoodi suhtes ajaga sammu pidades täieliselt ennast varustatakse kõigi abinõudega, mis sügavamale tungimist võimaldavad, kuid selle juures ei kaota meie ajaloo käsitlemisel oma väärtust see, mis V. Reimani kui ajaloolase juures oluline. V. Reiman on Eesti ajaloo uurijatele päranduse jätnud, mille omaksvõtmisest ja ajakohaselt viljakakstegemisest oleneb tähtsal määral, kui palju meie ajaloo uurimine suudab kaasa aidata Eesti rahva tungimisele parema tuleviku poole oma eluõiguse maksmapanemise ja eluväärtuse tõstmise kaudu. Selle päranduse vastuvõtmise ja edasiandmise võimaldamiseks tuleb oluliselt soovitavaks pidada, 1) et võimalikult pea ilmuks täieline põhjalikult läbitöötatud V. Reimani elu- ja tegevuse lugu ja 2), et asutaks ligemas tulevikus V. Reimani tööde, kõige pealt ajalooliste ja rahvuspoliitiliste artiklite, kogumisele ja väljaandmisele.

J. Köpp.

Ajalugu kui teadus¹⁾.

Meie aja loogikat ja teadusõpetust iseloomustab elav huvi üksikute teaduste ja teaduste gruppide iseloomu, nende aine, ülesannete, meetodide, terve loogilise struktuuri vastu. Ja viimastel aastakümnetel on siin jälle silmapaistvamal kohal seisnud küsimus ajaloost kui teadusest, tema iseärasest ülesannetest, tema meetodidest, neist eeldustest, millest ajaloo uurija välja läheb, jne. Oleks kerge nime-tada terve rea suuremaid ja väiksemaid teoseid, mis neid küsimusi ühelt või teiselt seisukohalt nii või teistviisi püüavad lahendada. Minu ülesandeks on — tutvustada teid mõne enam või vähem kindla järeldusega, mis me võime juba praegu teha selle äratehtud uurimis-

---

1) Kõne, peetud ajalooõpetajate kongressil Tartus, 28. dets. 1923.

töö põhjal, mis, peab tähendama, kaugeltki ei ole veel lõpule jõudmas. Selle juures aga tahaksin ma kõige pealt peatada ühel küsimusel, kõige üldisemal ja praegusel ajaloo loogika seisukorral võib olla kõige tähtsamal.

Sellele, kes tähelepaneliku pilguga hakkab jälgima teadusliku mõtlemise arenemiskäiku uuemal ajal, paistab kergesti silma üks asi: tema orientatsioon teataval ajajärgul peaaegselt ühe üksiku teaduse või enam-vähem kitsama teaduste grupi järgi, nimelt niisuguse järgi, mis sel ajajärgul iseäranis hiilgavalt edasi jõudnud, iseäranis uusi, tähtsaid ja kindlaid resultaate annud. Niisugune teadus ilmub kergesti kõikide silmis kui teadus par excellence, kui ideaal, mida kõik teised nii oma meetodide kui resultaatide kindluselt peavad endale eeskujuks võtma. XVII ja suurelt osalt veel XVIII a. s. olid niisugusteks teadusteks matemaatika ja matemaatiline füüsika, XIX a. s. — induktiivne loodusteadus. Mineva aastasaja tähtsam loogiline teos — Milli Loogika — on kõige pealt loodusteaduste loogika. Ka meie ajal on veel palju inimesi, kellele teadus tähendab kõige pealt loodusteadust, teaduslikud meetodid loodusteaduslike metoode, teaduslik mõtlemine loodusteaduslikku mõtlemist jne. On arusaadav, et säärane asjaolu pidi kaua aega takistama selgusele jõudmast niisuguste teaduste loogilise iseloomu üle, mis seisid väljaspool neid orientatsiooni andvaid teadusi ja erinesid neist mitmes suhtes. Nii oli lugu ka ajalooa. Me näeme, et ikka uuesti ja uuesti astutakse ka ajaloo, tema ülesannete ja meetodide arutamisele ja hindamisele mõistetega, mis abstraheritud kõige pealt materjaalset ilma käsitavaist loodusteadustest. Selle läbi on ka seletatav, et üks esimestest küsimustest, mis siin esile kerkis ja mille üle tuli selgusele jõuda, oli see, kas ajalugu on üldse teadus ja milles seisab kõige pealt tema olemus võrreldes teiste teadustega. Sellel küsimusel ma tahaksingi kõige pealt peatada, seda enam, et vaieldused tema üle tänapäevani ei ole veel täiesti lõppenud.

Loogilisele järelemõtlemisele, mis teiste teaduste järgi pöördus viimaks ka ajaloo poole, pidi viimase juures kõige pealt silma paistma üks joon: kuna teised teadused, nagu füüsika, keemia, botaanika, zooloogia j. t., nende hulgas ka teadus inimese vaimlisest ilmast — psühholoogia, lähevad kõik üldise peale välja, püüavad jõuda resultatidele, mis oleksid maksivad võimalikult paljude nähtuste kohta, on ajaloo objektiks ikka üksik, individuaalne; mitte sõda üldse, aga ütleme 30-aastane või 7-aastane sõda, mitte vabariiklik valitsemiskord üldse, vaid vabariiklik valitsemiskord vanas Ateenas Peeriklese ajal, mitte põlluharimine üldse, vaid põlluharimine

Ida-Preis XVIII aastasaja lõpul jne. Kuid ammust ajast on juba toonitatud ja kõige kõrgemate autoriteetide poolt, nagu Plato, Aristoteles, Kant j. t., et teadust kõige pealt iseloomustab see, et ta on sihitud üldise peale, et tema lõppsiht on ikka — üldised mõisted ja üldised seadused, aga mitte individuaalne — juhuslik ja möödaminev. On väga kerge näha, mis järgneb siit ajaloo kui teaduse kohta.

Üks esimestest, kes tõstis küsimuse ajaloo teaduslikust iseloomust üldse, oli Schopenhauer, ja otsus, millele ta jõudis, oli täiesti eitav: ajalugu on teadmine, aga mitte teadus. Peapõhjus on see, et meie ei leia temas üksikute nähtuste subordineerimist üldistele — liigi- ja sugumõistele, nagu teistes teadustes ja filosoofias. Teised nagu Buckle Inglismaal, Bourdeau ja Lacombe Prantsusmaal j. t. ei taha ajalugu jäädavalt teaduse „auastmest“ ilma jätta, ja arvavad, et ajalugu ainult siia maani ei ole veel suutnud teaduseks muutuda. Selleks, et ka tema saaks teaduseks, on kõige pealt vaja, et tema, niisama nagu füüsika, keemia, bioloogia jne., juhiks oma tähelepanu üksiku, individuaalse pealt üldise peale, püüaks niisamuti jõuda teatavatele üldmõistetele ja üldotsustustele. Ka meie aja kollektivistlikul voolul ajaloo, mis nõuab, et ajalugu peab oma tähelepanu juhtima kõige pealt massilistele, ajas ja ruumis korduvaile inimeste elu nähtustele, peab olema kõige pealt kultuuri ajalugu, on peaarvumendi kõrval — et massilised nähtused on palju tähtsamad, mõjuvamad — veel tagamõte, et niiviisi ajalugu jõuaks ka üldise juurde välja ja muutuks selle läbi viimaks päristeaduseks. Ei saa tähendamata jätta, et viimasel ajal on mõnelt poolt jälle märgata tendentsi jäädavalt eitada ajaloo teaduslikku iseloomu, leides, et ajalugu on kunst jne. Sarnasel seisukohal asub näit. Barth.

On päevselge, et me võime keerata, kuidas tahame, kuid nende kahe eellausega: a) teaduse objektiks on üldine, b) ajaloo objektiks on üksik, individuaalne — me võime teha ainult ühe järelduse: ajalugu ei ole teadus. Et sellest järeldusest mööda pääseda, jääb meile ainult üks tee: muuta ühe eellausetest. Aga kumma? Et ajalugu, vähemalt siia maani, on tegemist teinud kõige pealt üksiku, individuaalsega, on küll fakt, milles meie mitte midagi muuta ei saa. Ajalugu, mis ei räägiks individuaalsest, keegi ei ole veel kirjutanud, ka mitte need ajaloolased, kes tahaks muuta ajalugu teaduseks üldisest. Ka teatavad massilised nähtused, mida iseloomustavad teatavad üldised tunnismärgid, mis võimaldavad neid üldmõistete alla kokku võtta, on oma kogusummas jälle üks üksik, individuaalne fakt, mis ainult ükskord esinenud, teatavais ruumi ja aja piires: feodalism, Vene pärisorjus, merkantilism, romantism jne. Ka puht-kollektivistlik

ajalugu oleks niiviisi siiski teatavate individuaalsete nähtuste ajalugu. Kui meie ei taha rahulduda mingisuguse tuleviku „teadusliku“ ajaloo, mis Jumal teab, millal veel ükskord kirjutatakse, jääb meile meieaegse ajaloo teadusliku iseloomu päästmiseks ainult üks võimalus järele — katsume raputada teist meie eellauset: teaduse objektiks on üldine. Tõepoolest, ei ole raske näha, et niisugune teaduse mõiste on saadud ainult ühe teadustegrupi vaatlemise põhjal, nimelt niisuguste, mille objektiks tõesti on üldine. Tema on selle sama ühekülgse loodusteadliku orientatsiooni produkt, millest ma juba rääkisin. Üks esimestest, kes seda selgesti nägi ja selle vastu kindla sõnaga välja astus, oli Windelband oma kuulsas Strassburgi rektoraadi kõnes „Geschichte und Naturwissenschaft“ a. 1894. Huvi individuaalse vastu, leiab Windelband, on niisamuti õigustatud, niisama „teaduslik“, kui huvi üldise vastu. On võimalik teadus nii üldisest kui ka individuaalsest, ja selle järele, mis meie teadusliku huvi objektiks on — kas üldine või individuaalne — jagunevad kõik teadused kahte liiki: nomoteetilisteks — seadusteadusteks ja idiograafilisteks — teadusteks individuaalsest. Ajalugu on idiograafiline teadus ja niisugusena on ta niisamuti õigustatud kui nomoteetilised loodusteadused.

Neid mõtteid, mis Windelband lühidalt formuleerinud, on üksik-asjaliselt arendanud ja põhjendanud tema õpilane H. Rickert, üks meie aja väljapaistvamatest filosoofidest, kõige pealt oma raamatus „Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung“ (1902, 4. trükk 1921). Rickert on ka mitmes punktis Windelbandist kaugemale läinud. Meil ei ole võimalik peatada siin kõigil neil küsimustel, mis ajaloo loogikas päevakorraks kerkinud ühenduses Windelbandi, iseäranis aga Rickerti töödega. Eriti elavalt on arutatud ja praegugi veel arutatakse küsimust väljavaliku printsiibist, mille järele sünnib materjali väljavalik ajaloolistes teadustes. On ju arusaadav, et meie teadmine ei või lihtsalt peegeldada tõelisust, et meie oma mõistetes võime võtta ainult ühe väikese osa sellest, mis meile tõeliselt on antud. Nüüd tekib küsimus, missuguse printsiibi järele sünnib see väljavalik? Mis loodusteadustesse puutub, siis on see printsiip siin selge — see on üldine. Loodusteadlane juhib oma tähelepanu ikka sellele, mis mitmel objektil üksteisega on ühist, mis on üldine. Aga ajalugu? Rickerti arvates oleks siin väljavaliku printsiibiks — väärtuse mõiste: ajaloo objektiks oleks see individuaalne, mis väärtuse mõiste alla langeb, teatavasse väärtuste liiki, nagu riik, usk, teadus, kunst, majandus jne. kuulub. Et niisuguste väärtuste kogusumma kultuuriks nime-

tatakse, siis paneb Rickert ette nimetada kõik teadused, millel niisuguste väärtustega tegemist — kultuurteadusteks (Kulturwissenschaften), milline nimetus peaks astuma siia maani harilikult tarvitatud nimetuse vaimuteadused (Geisteswissenschaften) asemele. See Rickerti väljavaliku printsiibi teooria ja temaga ühenduses seisev uus teaduste jaotamine loodusteadusteks ja kultuurteadusteks on esile kutsunud iseäranis elava vastuvaidluse ja on võimalik, et need ja mitmed teised Rickerti konstruktsioonid ei suuda lõppude lõpuks püsima jääda. Siiski peame tunnustama Windelbandi ja Rickerti suureks ja jäädavaks teenuseks teatavate probleemide selge ja energilise formuleerimise ja katse neid põhjalikult ja kõikkülgselt valgustada, mille tagajärjeks on olnud meie loogilise vaatepiirkonna jäädav laienemine: ükski loogik ei saa meie ajal enam oma formuleerimistes ainult ühest, enam-vähem piiratud teaduste grupist välja minna.

Windelbandi ja Rickerti kõrval ei saa nimetamata jätta ka teisi uurijaid, kellel vaimuteaduste ja eriti ajaloo loogika alal ka oma suured teened, nagu Dilthey, Wundt, Sigwart, Simmel, Bernheim, Lappo-Danilevski, Xenopol, Barth, Becher j. t., kuigi nad meie poolt puudutatud printsiipialsetes küsimustes iga kord ei ole nii selged ja osalt teistele resultaatidele on jõudnud kui Windelband ja Rickert.

Esimene järeldus, millele me oleme jõudnud, oleks siis see, et ajalugu on teadus, ja nimelt — teadus individuaalsest ehk — Windelbandi terminoloogias — idiograafiline teadus. See muidugi ei tähenda veel, et sama objektidest, millest räägib ajalugu, ei oleks võimalikud ka veel nomoteetilised teadused, see tähendab niisugused, mis oma tähelepanu juhivad ainult üldisele. Meil on tarvis ainult omale meeldetuletada niisugusi teadusi, nagu rahvamajandusteadus (poliitiline ökonomia) ja sotsioloogia. Sarnast kahtesugu objektide vaatlemisviisi näeme ka nõndanimetatud loodusteaduste juures: nomoteetiliste teaduste kõrval on ka siin olemas enam-vähem idiograafilised teadused või teadusharud, nagu geograafia, geoloogia, astronoomia ja teised. Aga sellega, et ajaloo objektiks on individuaalne, ei ole tema oma loogiliselt struktuurilt veel mitte küllalt iseloomustatud. Mitte iga individuaalsete nähtuste kirjeldamine, olgu need ka kõige tähtsamad inimelu nähtused, ei ole veel ajalugu. On tarvis, et need nähtused oleks teataval viisil üksteisega seotud ja moodustaksid teatava rea ajas, et selles reas astuksid välja alalised muudatused teatavates sihtides jne. — ühe sõnaga, et meie ees oleks arenemis-, evolutsiooni rida.

Aga muidugi on ka evolutsiooni kohta võimalikud jälle nomoteetilised teadused: me võime kirjeldada selle või teise üksiku objekti

arenemiskäiku — see oleks selle objekti ajalugu, või jälle koguda materjali paljude sarnaste objektide arenemiskäigu kohta ja katsuda üles seada vastava evolutsiooni teooria. See, mis bioloogilistes teadustes sagedasti nimetatakse „arenemisajalooks“ (Entwicklungs-geschichte), ei ole muud midagi kui niisugune loomade, taimede, üksikute orgaanide jne. arenemise ehk evolutsiooni teooria. Me võime hinnata, kuidas tahame, katseid ülesseada vastavad „seadused“ ehk reeglid ehk „teooriad“ ka inimeste vaimlise elu arenemise kohta — niisugused, nagu valitsusvormide järjekord: monarhia, aristokraatia, demokraatia, või tuntud majandusliku arenemise reeglid, nagu karjakasvatus, põlluharimine, tööstus jt. Igatahes peaks aga selge olema, et vähemalt põhimõtteliselt on ka sarnaste nähtuste kohta — ja neist räägib ajalugu — võimalik teha teatavaid üldistusi, ja seega on võimalikud ka nomoteetilised, seadusteadused.

Edasi on ajaloole, võrreldes teiste teaduste suurema osaga, iseloomustav see, et need faktid, millest temas on jutt, ei ole hari-likult uurijale mitte otsekohe antud. Antud otsekohe on temale ainult teatavad „allikad“ — kirjalikud dokumendid, asjad jne., mis nii või teistviisi nende faktidega seotud, ja neist väljainnes peab ta kõige pealt veel faktid rekonstrueerima. Ainult sellele järgneb faktide sidumine üksteisega ehk seletamine. Selle faktide rekonstrueerimise ja seletamise juures läheb ajaloo uurija välja teatavaist eeldusist, ja järgmiseks tähtsamaks küsimuseks oleks nüüd see: millised need eeldused on ja kuivõrra on nad õigustatud? Vaimurikka katse selgitada selle ajaloolise uurimise a priori võttis ette Simmel oma tuntud raamatus „Die Probleme der Geschichtsphilosophie“. Meil on siin võimalik ainult tähendada sellele huvitavale küsimusele. Nii-sama võime ainult mõne sõnaga peatada ühel teisel küsimusel, mis tekib ühenduses küsimusega ajaloolisest faktide seletamisest. See on küsimus vahekorra ajaloo ja psüholoogia vahel. Võrdlemisi levinud on meie ajal arvamine, et nagu teadused materjaalsest ilmast tugivad füüsikal, eriti mehaanikal, nii peab kõigi vaimuteaduste, nende hulgas siis ka ajaloo, ühiseks aluseks olema kõige üldisem teadus vaim- lise ilmast — psüholoogia. Aga siin paneb juba mõtlema see asja-olu, et — vähemalt siia maani — ajalugu tegelikult sugugi ei ole end tuginud psüholoogiale, ja ka praegu veel, kus teaduslik psüholoogia on jõudnud enneolematule õitsengule, vaevalt tunneb ajaloo uurija oma töö juures ükskord tarvidust psüholoogia käsiraamatu kätte võtta ja seal järele vaadata. Muidugi on iseenesest mõista, et ajaloolasele on tarvis inimeste tundmine, ja küsimus oleks nüüd selles, kui võrra see inimeste tundmine kokku langeb teadusliku psüholoogiaga.

Äratundmine, et ajaloolasele tema konstruktsioonide juures midagi muud on tarvis, kui see, mida võib temale pakkuda meieaegne teaduslik psüholoogia, on mõnelt poolt esile kutsunud nõuded mingisuguse teise uue vaimuteadliku, „mõistmise“ psüholoogia järele siamaalse loodusteadliku psüholoogia kõrval. Kuivõrra säärased nõuded õigustatud ja realiseeritavad, näitab tulevik. Terve selle küsimuse lahendamisel tuleks muu seas ka selgusele jõuda selle üle, kuivõrra psüühiline ehk vaimline on kõik see, millega on tegemist nõndanimeetatud vaimuteadustel, nende hulgas ka ajalool. On selge, et vaadata ajalool ainult kui „rakendatud psüholoogiale“ (Taine) on liialdamine. Vaevalt tahaks keegi näidata, et niisugused „ajaloolised“ sündmused, nagu rahvaste rändamine, sõda, parlamendi kokkuastumine, majanduslik kriis jne., oleksid puhtpsüühilised faktid. On võimalik, et siamaalse teadustejaotuse asemel: loodusteadused — vaimuteadused, või: loodusteadused — kultuurteadused jne. — meil tuleks üles seada uus jaotus, kus teaduste kõrval füüsilisest ilmast (praegused loodusteadused) ja psüühilisest ilmast (psüholoogia) kolmanda liigi moodustaksid praegu nõndanimeetatud „vaimuteadused“, mille objektides füüsiline ja psüühiline, materjaalne ja vaimline oleksid isemoodi ühendatud ja seotud üksteisega. Aga kõigi sarnaste küsimuste arutamine praegu viiks meid liig kaugele.

Ma lõpetan. Ma arvan, et see lühikene ülevaade, mis mul oli võimalik siin pakkuda, juba küllalt meile näitab, kuivõrra mitmekeelsed on need probleemid, mis seisavad ühenduses küsimusega ajaloo teaduslikust iseloomust, tema iseärasustest võrreldes teiste teadustega, tema kohast teaduste süsteemis jne. Kõik need probleemid on enam-vähem printsiipiaalset laadi, viivad meid sagedasti väga kaugele neist üksikutest spetsiaalsetest küsimustest, millega ajaloolasel alatasa tema töö juures tegemist. Siiski oleks eksituseks arvata, et ajaloo uurija võib neist ükskõikselt mööduda, jättes nende arutamise neile, keda niisugused küsimused huvitavad. Üheks rõõmustavaks nähtuseks praeguse aja üksikteaduslikus uurimistöös on see, et ikka enam jõutakse arusaamisele, et selgusetus üldiste printsiipiaalsete küsimuste üle mõjub halvavalt kõige pealt uurimistööle enesele. Aga ma arvan, et ka teatava aine õpetamine võib olla täiesti viljakas ainult siis, kui õpetaja on suutnud omale omandada küllalt laia vaatepiirkonna, küllalt selge ülevaate nii hariduse üldsihtide kui tema enese poolt esitatud eriaine iseärase ülesannete ja teadusliku iseloomu kohta.

K. Ramul.

Dokument Tartu linna ajaloost Vene valitsuse algajult.

1714. aastal andis tsaar Peeter Tartu Saksa soost kodanikele, kes kuus aastat tagasi olid Venemaale, peasjaliselt Vologdasse asumisele saadetud, luba jälle oma kodulinna tagasi tulla. Nüüd algab Tartus, kus vahe peal ainult vähesed eestlased agulites olid elanud, muidu aga mahajäetud ja ärapõletatud majade ahervartel ainult „röövloomad ja ussid“ pesitsenud, jälle uus elu. Aegamööda tuleb umbes pool endisist elanikest Venemaalt tagasi ja elu omandab pikapeale endise käigu. Kuigi esialgu tuli elutseda äärmiselt armetus oludes — näit. peeti mitme aasta jooksul jumalateenistust ühes küünis ja uuesti ellukutsutud linnanõukogu istangeid erakorteris — kerkisid endised traditsioonilised nähtused peagi päevakorrale. Tsunftid jätkavad jällegi oma harilikke tülisid võimupiiride pärast ja peavad vihast võitlust tsunftidesse mittekuuluvate, isehakanud „käperdajatega-bõnhaasidega“. Kaupmehed jälgivad omakord võõraid kaubitsejaid, kes segastes oludes olid võinud oma tegevust arendada Tartu linna kaubitsemisala piirides.

Üht sarnast juhtumist võõraste kaupmeeste jälgimisel kujutab ka alljärgnev dokument, mis võetud Tartu linnaarhiivis leiduvast linnanõukogu protokollideraamatust a. 1719, 16. ja 17. oktoobri koosolekute kirjeldusest. Dokumendis mainitud linnapea Kellner ja linnanõunik Singelman astusid selle järgi, kui linn üksteist aastat oli olnud ilma korraliku omavalitsuseta, ametisse juulikuus 1719. a. ja moodustasid esialgu kahekesi terve linnanõukogu. Tartu linna privileegide § 26, millele kohtuotsuse tegijad tugivad, kuulub Rootsi kuninganna Christine poolt antud privileegide kogusse (corpus Privilegiorum 20. augustist a. 1646) ja kõlab Dr. Simon Magnus Malmgreni ametlikuks tunnustatud (aastast 1833) saksakeelses tõlkes järgmiselt: „Ausser den gewöhnlichen Marktzeiten, darf kein Russe oder anderer Fremder in detail (im Kleinen) auch nicht ein Gast mit dem anderen handeln, sondern jeder soll verpflichtet sein, sich nach den Rechten und Statuten Unserer Stadt Dorpat zu richten“.

Kui Tartu linn 1704. aastal venelastele alistus, kinnitas tsaar Peeter kapitulationilepingus kõik linna senised eesõigused selle lepingu 8. paragraafis: . . . „hiesiger Magistrat nebst der Priesterschaft und gesampften Burgerschaft bei ihren Privilegien, Religion und Freiheiten, wie sie solche von I. kgl. M^t allergnädigst erhalten, geschützt und ihnen solche ungekränket gelassen werden“ . . .

Järgnevail aastail rikkus Vene valitsus raskeis sõjaoludes alatasa antud lubadusi ja karistas lõpuks Rootsiaga läbikäimises kahtlustatavaid kodanikke ilma erandeid tegemata raske maapaoga. Niipea aga, kui Tallinna ja Riia võtmise järgi Vene võim Baltimere rannikul tundis end asuvat kindlamail jalgel, hakkas ta omandatud provintsidele näitama lahkemat nägu. 1712. aastal tunnustas tsaar rüütelkonna ja maa senised eesõigused ja vabadused, lubades neid pealegi „eher zu augmentiren, denn zu diminuiren“. Sellepärast võisid ka maapaost koju jõudnud Tartu kodanikud jälle julgemini oma privileegidele apelleerida ja nende rikkujate vastu energilisemalt välja astuda, mida muu seas ka käesolev dokument tõendab.

Olgu veel tähendatud, et tubakas Venemaa eeskujul ka Baltimail Vene võimu ulatuse piirkonnas 1705. aastast peale oli tunnustatud riigimonopoliks, millega eraisikud kaubelda ei tohtinud. 1717. aastal kordas Vene võimu edustaja Tartumaal Ivan Vojeikov uuesti keeldu tubakaga kauplemise kohta, kuid landrat Valentin von Löwensterni eestkostmise tõttu muudeti seda määrust pea: suure gilde kodanikele anti uuesti õigus selle ainega kauplemiseks, välja arvatud Venemaalt saabuv Tscherkessi tubakas, mis endist viisi jäi riigi monopoliks.

Lõpuks mõned seletused tekstis esinevate terminite kohta.

Cont — contra — vastu.

Mons — Monsieur — sellide tiitel, et neid eraldada meistritest, keda harilikult kutsuti „Herr“.

Actores — süüdistajad.

Citatus — kaebealune.

Praejudiz — kahju.

Q. — Quaestio — küsimus.

Ille R.—ille respondit — tema vastas.

Impass — vahelesegamine, takistus, kahju.

Amptmann — (siin) mõisavalitseja.

in pto — in puncto — selles asjas.

EEdl. — Ehrbarem Edlem.

Attestatum — kirjalik tõendus.

publ. ut supra — publicatum ut supra — avaldatud ülaltoodud kujul.

VRW — Von Rechts Wesen.

P. Treiberg.

Bürger Mr Kellner
H. Rathv. Singelmann

den 16

Joh. Friedrich Clemens } cont: einen Kaufgesellen
Joh. Remmert } aus Riga, nahmens
Heinrich Peuker } Mons Carl Joh. Reschau

Actores In nahmen der Kaufleute klagen, dass Citatus Carl Joh. Reschau nicht allein hier in der Stadt an die Soldaten, sondern auch aufm lande an H. Landrath Bock toback verkaufft, welches zum praejudice d[en] hiesigen Kaufleuten gereiche, auch kein frembder frey habe mit Kaufmanschaft im Lande herumb zu ziehen: als bätthen Sie dass die im Beschlag genommene 5 Pack nebst den 6 Rollen toback möge confisciret, und Citatus gestrafft werden.

Citatus den Toback, welchen H. Landrath Bock bekommen, mögen 20 rollen gewesen, die Er verschrieben gehabt, und 3 rollen wären es die Er an die Soldaten verkaufft.

Q. Ob ihm nicht nicht wissend, dass kein frembder ausserhalb Jahrmarckt freyheit habe zu handeln und zu kauff schlagen, weder hier in d[er] Stadt noch zu lande.

Ille R. dass ihm solches unwissend wäre, und weilen sein bruder eiserne blechen von H. Peuckern bedungen, so wäre Er principaliter anhero kommen, dieselben abzuhohlen, welches meistens seine affaire gewesen, und so hätte er ihn auch etwas toback mit aufgegeben.

Q. Wieviel toback es wäre so weggenommen

R. 156 Rollen.

Kläger. Als in vorjahr Citati bruder hier gewesen, und toback verkaufft, hätten sie ihn gewarnt, dass Er sich vor Straffe hütten, und nicht wieder kömmen möge denen hiesigen Kaufleuten, impass und abbruch in ihrer Nahrung zu thun.

Q. Wie lange es wäre, dass ihn sein bruder aus Riga abgeschickt habe.

R. Vor 3 Wochen.

Kläger berichten, dass beklagter am Michael schon hier gewesen und damahlen an den Techelferschen Amtmann toback verkaufft.

Ist gesagt

Sollen morgen zum bescheide gefordert werden

den 17

Eod. Kläger ein Attestatum von dem Techelferschen Amtmann eingesandt, worin Er bezeuget 3 Rollen toback gekaufft zu haben.

Urtheil

Auf Joh. Friedrich Clemens, Joh. Remmerts und Joh. H. Peuckers in Nahmen der hiesigen Kaufleute geführten Klage entgegen und

wider einen Kaufgesellen aus Riga, namens Mons Carl Joh. Reschau in pto getriebenen unzulässigen tobacks handels, und was beklagter dagegen zu seiner Entschuldigung eingewandt, wirdt hiermit von E Edl Rath der Stadt Dorpat folgender gestalt führ recht erkandt- Demnach beklagter selbst zugestanden, dass er nicht allein an einen gewissen Mann zu lande, sondern auch hier in der Stadt toback verkaufft, Kläger auch zum Überfluss mittelst eines Attestati erwiesen, dass beklagter gleichfalls an den Techelferschen Amptmann 3 Rollen toback verhandelt hat; und aber hiesige Stadts Privilegien § 26 expresse statuiren, dass ausser der ordentlichen jahrmarcktszeit, welche jahrmarckt alhier auf H. 3 König tag seinen Anfang zu nehmen und 3 Wochen zu continuiren pfelet, keinen frembden zugelassen sein soll alhier zu handeln und zu kaufschlagen, welches auch einem jeden wohl bekandt ist, absonderlich, da nur noch vorm jahre ao 1718 d 9 Oct. von hoher Obrigkeit an den hiesigen residirenden H. landrath geschrieben worden in gantzen Dörptschen Creysse publiciren zu lassen dass keinem frembden verstattet sey alhier undt in diesem Creysse einige Handlung zu treiben, bey Straffe der confiscation, der befindlichen Wahren, sampt einer arbitrar[en] Straffe, nach beschaffenheit der Sache. Als findet beklagtens einwenden alss ob ihm hiesiges Ohrts gesetzte und Statute unbekannt wären, keinem stat, bevorab die Klägern auch berichten, wie sie selbst des Citati bruder, alss Er das letzte mahl alhier gewesen, und mit toback gehandelt hat, gewarnt haben, sich vor Straffe zu hüten, und denen einheimischen Kaufleuten in ihrer Nahrung und Handel keinen ferneren Eintrag und abbruch zu thun; dessen ungeachtet aber dennoch Citatum, wie er selbst coram protocollo gestanden, vor 3 wochen hiewiederum mit toback anhero geschickt hat: oder da bkl^{ter} seinem Vorgeben nach, welches aber doch nicht zu glauben, so unwissend und unerfahren in disem Stück gewesen, hätte Er sich leicht dessen erkundigen, und desfalls am behörigen Ohrte anmelden können; welches Er aber unterlassen und also sich wider hiesiges Ohrts Gesetze und Verordnung verbrochen; Daher denn der von ihm in beschlag genommene toback bestehend in 5 Paquen u[nd] 6 rollen, worin in jedem pack seiner eigenen aussage nach 30 rollen befindlich sein sollen, für confiscabel: und die eine helffte davon an die Crone, u[nd] die andere helffte an die Stadt verfallen zu sein, erkandt wirdt. Und obwohl beklagter dieses Verbrechens halber annoch mit einem gewissen Geldbusse zu belegen wäre, so wird Er doch vor diesmahl auss erheblichen ursachen damit übersehen und verschont.

publ. ut supra

V R W

Mõned mõtted esimese üleriikliku ajaloo- õpetajate kongressi puhul.

Alg- ja keskkoolides õpetatavate ainete hulgas on ajalugu seni õieti kõrvalise kohaga pidanud leppima. Ajaloo õpetamisele on harilikult vaadatud kui akseessorilise iseloomuga nähtusele, mis ei anna õpetamissüsteemile ilmet, vaid esineb selles mingi ilustava ornamendina teiste tähtsamate, „fundamentaalsete“ ainete kõrval. Ka õpetajale on ajalugu, nagu üks Saksa metoodik õieti tähendab¹⁾, sageli olnud ainult „Erholungsfach“, kerge ja mõnus puhkeaeg raskemate ja suuremat ettevalmistust nõudvate ainete järgi. Ei ole siis ime, et sel ajal, kui matemaatika, loodusloo, koduloo, emakeele ja teiste ainete õpetamisel juba ammu on energiliselt sammutud uute sihtide suunas, kui üldistes pedagoogilistes ja didaktilistes tõekspidamistes on esinenud suured „tähiste vahetused“, mille tagajärjel on tekkinud uus taevas ja uus maa, ajaloo õpetamisel vanad traditsioonid edasi kestavad ja siin loiult ning ükskõikselt tammutakse vanu äratalutatud teeradu. Ajaloo õpetamise eesmärkide suhtes pole veel kaugeltki jõutud mingisuguste üldiselt tunnustatud tulemusteni, uute didaktiliste põhinõuete ülekandmise kohta ajaloo õpetusse avaldatakse diametraalselt vastupidiseid vaateid ja metoodiliste ideaalide ning nende teostamise vahel haigutab küll sügavam ja laiem kuristik kui üheski teises õpeaines. Ei nimeta ju tuntud pedagoog Wilhelm Herbst asjata ajaloo õpetamist nüüdiseja didaktika valulapseks.

Kui juba pedagoogiliste reformide esirinnas sammuvail mail ajaloo-õpetuse didaktilis-metoodiline külg nõrk, siis ei või lood Eestiski paremad olla. „Ajaloo õpetamises valitseb meil täieline rutiin“, kurtis esimesel ajaloo-õpetajate kongressil riigikoolinõunik hra Ney. „ajaloo õpetamise sisuline külg kannatab nii õperaamatute ja õpevahendite puudusel kui ka õpetajate nõrgal ettevalmistusel. Tuleb värskendada ja parandada õpetamisviise metoodiliste küsimuste harutamise ja uuemate metoodidega tutvustamise kaudu perioodilistel kongressidel, sektsioonides ja pedagoogilises kirjanduses“. Nimetatud kongress, mis Eesti Õpetajate Liidu korraldusel ära peeti Tartus 28., 29. ja 30. detsembril 1923. a., tahtiski anda tõuke selleks, et ajaloo metoodikasse puutuvate küsimuste harutamine ja ajaloo õpetamisel esilekerkivate ülesannete lahendamine meil kiiremas tempos, suurema huvi ja energiaga sünniks, kui seda seni on võidud märgata. Et kongressi üksikasjaline kirjeldus „Kasvatuses“ ilmub, siis rajaneme siin kohal ainult üksikute, kongressil käsitletud probleemide rõhutamisega, täiendades kongressil avaldatud mõtteid ja vastuvõetud resolutsioone omalt poolt mõningate juurdluste ja harutustega.

Ajaloo õpetamise eesmärkidest arusaamises ei olnud kongressil just erilisel suuri lahkuminekuid märgata. Et ajalugu peab süvendama mineviku tundmaõpi teel arusaamist oleviku nähtustest ja hõlbustama neis orienteerumist, et ajaloo tundidel tuleb kasvatada õpilastes sotsiaalse aatlemise kainust, arendada teadlikku vaadet elule ja tõelisuse tunnet,

1) F. Friedrich, „Stoffe und Probleme des Geschichtsunterrichts in höheren Schulen“, 2. Auflage, 1920, lhk. 41.

et ajaloo õpetus peab arendama, kasvatama ja kindlustama õpilaste huvi mineviku vastu ja tahet selle tundmaõppi edaspidigi jätkata, selle üle olid kõik referendid ja sõnavõtjad enam-vähem ühel arvamisel. Teatavad lahkuminekid ilmenesid peajasaliselt küsimuses, kuivõrra peab ajaloo õpetus koolides omama patriootilise värvingu ja kas ei tule siin just isamaalist kasvatust eestkätt rõhutada. Osa kõnelejaid asus arvamisel, et ajaloo, eriti kodumaa ajaloo käsitlemine, esivanemate elu- ja tööga, nende poelt loodud kultuurvaradega tutvunemine iseenesest aitab kasvatada aukartust oma esiisade töö, lugupidamist ja armastust oma rahva mineviku vastu ja et sellepärast erilist vajadust ei tundu olevat patriootilist tendentsi ajaloo õpetamisse kanda. Teised selle vastu tunnustasid isamaalise tunde äratamise üheks tähtsamaks ajaloo õpetamise eesmärgiks ja arvasid ainult selle tunde alalise kultiveerimise kaudu saavutada võivat soovitavaid pedagoogilisi tulemusi. Ajaloo õpetuse eesmärkide kohta vastuvõetud resolutsioonid püüavad mõlemaid vaatekohti kuidagi viisi ühendada, kusjuures algkoolide kohta käiv resolutsioon peajasaliselt rõhutab ajaloo õpetamise isamaalist külge, kuna keskkoolide kohta käiv ainult lühidalt mainib riigikodanlise meelsuse kasvatamist, selle vastu aga tugevamini rõhutab tarvidust „äratada armastust ja huvi inimkonna kultuursaavutuste vastu ja üldinimlikku sümpaatia ning rahvaste solidariteedi tunnet“. Nii võib tunduda, et esimene ajalooõpetajate kongress selles kardinaalses küsimuses ei julenud selgesti ja järsult seisukohta võtta, piirdudes üksteisele vastukäivate vaadete mehaanilise ühteliitmisega.

Tõepoolest on aga teatav süntees võimalik, kui mõlemat õpetamissuhti — isamaaliste tunnete arendamist ja üldinimliku solidariteedi kasvatamist — mitte äärmisel kujul ei kavatseta läbi viia. Seni kaua kui püsivad üksikud rahvad oma keele ja etnograafiliste iseärasustega, omapärase kultuurilise loominguga ja elukäsitusega, ei saa juttu olla kasvatusel täielisest ja lõpulikust internatsionaliseerimisest. Sellepärast tuleb ka kasvatamistöös tunnustada rahvust kui fakti ja hoolitseda selle eest, et iga rahvaliige oma loomulikus pinnas kasvaks, millest ta oma arenguks ammutab kõik tarvilised elumahlad. Ei ole midagi iseenesest mõistetavat ja loomulikumat, kui see, et iga laps algusest peale kasvab kõige tihedamas ühenduses selle ühiskonnaga, millest ta võrsub, et ta omandab selle ilmavaate ja elukäsituse, kultuurilised traditsioonid ja tõulised iseärasused. Nii on iga kasvatus juba iseenesest rahvuslik kasvatus ja hoolitseb selle eest, et sidemed kasvava inimindiviidi ja selle ühiskonna vahel, millisse ta kuulub, muutuksid ikka kindlamaks ja tugevamaks. Rahvuslik kasvatus annab indiviidile tema edaspidises elus hädatarvilise rahvusliku eneseväärtuse tunde, arendab tema sotsiaalsed instinktid kindlakujulisteks ilmavaatelisteks tõekspidamisteks ja tihedaks sotsiaalseks tahteks, mis moodustab kindla lähtekoha ja aluse edaspidistele oma sotsioloogilise ümbruse üldsihtidega ja üldhuvidega kokkukõlastatud aktiviteedi avaldustele.

Kui aga terve kasvatus koolis rahvuslikul alusel asub, õpilastes peab arendama armastust oma rahva vastu ja lugupidamist selle kultuurilisest loomingust, siis ei ole vaja seda üldist pedagoogilist aksiomi eriti rõhutada just ajaloo õpetamisel. Seni oleme näinud, et isamaalise kasvatusel kultiveerimine ajaloo tundidel pahatihti on omandanud hoopis

moonutatud kaju. Suurrahvaste juures on koolis peajasjaliselt käsitletud oma rahva minevikku ja teistest rahvastest mõõda mindud halvaks paneva ükskõiksuse ja hoolimatusega. Kodumaa ajaloo õpetamine on sündinud panegüüriilises vaimus, oma rahva vead ei ole leidnud tähelepanu, kuna esidusi ja vourusi on näidatud suurendatuna ja liialdatuna nagu mingi teleskoobi läbi. Nii on mõistlik ja terve patriotism degenerereerunud jämedaks schovinismiks ja lamedaks hurraanatsionalismiks. Vildaku kasvatusel mõjul on rahvad hakanud endid pidama ilma keskpunktiks, on kaotanud võime teiste rahvaste psüühikast arusaada ja nende kultuurisaavutusi õiglaselt hinnata. Kuivõrra palju kurja niisugune pime ja mõttetu rahvuslik eneseühilhindamine viimaseil aastakümneil on teinud, sellest hakanud rahvad alles nüüd aru saama, mil nad peale ilmasõja vintsutuste pettunult seisavad oma katkiste künade juures.

Nüüd kahtlevad juba mõnelgi pool kainemad pedagoogid selles, kas seni kultiveeritud right-or-wrong-my-country-ideoloogia alati kasvatuses suudab anda positiivseid tagajärgi. Ikka enam ja enam levib arusaamine, et kasvatus, mis tõde ja õiglust peab teenima, oma rahva tegusid ja toiminguid ei tohi mõõta teistsuguste mõõdupuudega kui teiste rahvaste omi, et ta silmast ei või lasta üldinimliku solidariteedi tunde äratamist ja heatahtliku sümpaatiat arendamist kõigi selle vastu, mis teistel rahvastel suurt, kõrget ja väärtuslikku. Niisuguseid hääli võib nüüd näit. Saksa maal alata kuulda ja eestkätt just ajaloo meetoodikute ridades. Dienstbach¹⁾ nõuab, et algkoolideski enam ei piirduks ainult Saksa rahva ajaloga, vaid et üldise ajaloo tähtsamad küsimused käsitletakse leiaks „selbst in der kleinsten Dorfschule“. Prof. A. Meisteri arvates²⁾ peab Saksa kool andma küllalised teadmised teiste maade ajaloo kohta ja kõige pealt äratama arusaamist teiste rahvaste psüühikast („für die Psyche anderer Völker“), nende mõtlemisest, tundmisest ja tahtmisest. Ja Siegfried Kawerau läheb isegi niikaugemale, et ta kõlblise kasvatusel kongressil Genfis ettepaneku teeb rahvusvahelise ajaloo-õperaamatu kokku seada³⁾. See peaks õigluse vaimus esitama rahvusvahelised siduvused („die internationale Verbundenheit“), näitama, kuidas igalpool teadlikult või teadvusetult töötatakse inimkonna teenistuses ja kuidas rahvaste isekus ja omakasupüüdlikkus sõdade kaudu hävitavalt mõjub. Kawerau väidab, et rahvaste kultuurilise loomingu ja positiivse tööga tutvumine võib lõpuks kaotada selle hirmuäratava teadmatuse („erschreckende Unkenntnis“), mis rahvaste juures valitseb teiste rahvaste suurte saavutuste kohta.

Teisest küljest nõuavad uuemad meetoodikud ka kodumaa ajaloo õpetamises seni valitsenud vaimu põhjalikku revideerimist. Friedrich, üks kainemaist Saksa meetoodikuist⁴⁾, väidab, et loodusliku paratamatusega esilekerkiv armastus oma rahva ja isamaa vastu ei tohi jääda pimedaks ahviarmastuseks, vaid peab vabanema lamedast enesemõnutsemisest ja kiitlevast eneseühilistusest, mis kaua end maitsetult ja eemaletõrkuvalt lautanud ajakirjanduses ja isamaalistel pidudel. Isamaa-armastus, mille

1) Dienstbach, „Der Geschichtsunterricht in der Arbeitsschule“, 1922, lhk. 12.

2) Vaata tema algatusel väljaantud koguteos: „Der neue Geschichtsunterricht“, 1920, lhk. 8.

3) Vaata selle kohta tema: „Alter und neuer Geschichtsunterricht“, 1924, lhk. 18.

4) Friedrich, op. cit. lhk. 21.

seisukohalt tuleb ajalugu õpetada, olgu puhastatud, kriitiline armastus, mis võltsitud schovinistlikus edevuses kodumaalisi väärnähtusi ei rutta kinni katma ega üle kuldama, vaid kasvavat sugupõlve üles kutsub nende vastu võitlusse astuma. Üllataval kombel arendab ka üks Saksa rahvusliku kasvataja visamaist eestvõitlejaist W. Schremmer samasuguseid mõtteid¹⁾. Et ajaloo õpetus kindlasti ja kõrvalekaldumatult peab teenima tõe, siis ei ole lubatud oma rahva liialdatud ülistamine ajaloo tundidel. Ajalooõpetaja esitagu julgesti ja kartmatult ajaloolise tõe, andku õiges proportsioonis valgust ja varju ja teadku, et ainult tõe kaudu kasvab õpilastes aukartus oma rahva ees, kuna ebatõde isamaa armastuse purustab („Unwahrheit reisst alle Liebe zum Vaterlande nieder“). Sellest järgneb Schremmeri kategooriline nõue: keine Schönfärberei bei der vaterländischen Geschichte!

Neidsamu põhimõtteid tuleb ka meil Eestis tõsiselt arvestada. Ajaloo tund ei pea meilgi saama kohaks, kus eestkätt äratatakse liialdatud ettekujutusi oma rahva kohta ja pealegi ajaloolise tõe kulul. Esivanemate elu ja toiminguid kirjeldatagu niisugustena, nagu nad tõepoolest esinevad erapooletu teaduse valguses. Igasugu mineviku nähtuste ilustamine, võõpamine ja kuldamine peab kõlbmatuks tunnustatama ja sellena kindlasti kõrvale heidetama! Ärgu esitatagu koolis ajaloolise tõena meeldivaid ja kaugete perspektiividega veetlevaid hüpoteese, mis veel ei ole jõudnud saada ajalooteaduse püsivaks raudvaraks! Mitte ainult Jakobsoni „Kolm isamaa kõnet“ ei tule meie vabadusaja kirjeldamisel koolis kõrvale jätta, vaid ka Dr. J. Luiga huvitavaid oletusi ei pea tundidel õpilastele puhta kullana ette kandma. Kui veetlev näit. ei võiks patriootilisest seisukohast tunduda Lembitu kuju Dr. Luiga esituses, peab ajalooõpetaja siiski leppima kahvatuma ja ebamäärasema Lembituga, seni kui esimene kontseptsioon Lembitust ei ole saanud lõpulikku teaduslikku sanktsiooni.

Sellest seisukohast tundub ühekülgsena kongressi resolutsioon ajaloo õpetamise sihtide kohta algkoolis, mis rõhutab ainult lugupidamise äratamist oma rahva mineviku vastu ja riigikodanliselt kõlbliste eeskujude esitamist lastele. Nende nõuete vastu ei saaks küll palju öelda, kui selle juures oleks mainitud vajadust kindla ajaloolise tõe piiridesse jääda (nii, nagu seda näit. teeb seletuskiri algkooli ajaloo õpekava juurde, milles nõutakse tõe edasiandmist, ilma ilustamata, varjamata ja liialdamata, — millisele nõudele kongressil mõnelt poolt kallale tungiti) ja rahvuslike sihtide kõrval ka üldinimlikke silmas pidada. Dr. Luiga poolt maalitud Lembit kuulub näit. väga hästi „riigikodanliselt kõlbliste eeskujude“ hulka, kuid ei tahaks arvata, et resolutsiooni esitajad ise oleks soovinud niisuguste hüpoteetiliste kujude otsekohest ülekandmist meie ajaloo tundidele. Ja lugupidamise äratamine meie rahva mineviku vastu ei tohi kaugeltki ainult selles seista, et õpilasi tutvustatakse ainult oma rahva meeldivate külgedega, kuna varjukülgedest vargsi mõõda hiilitaks. Kuigi ei või keelda tunnustust Goethe arvamisele, et ajaloo õpetuse kõige parem külg seisvat tema poolt äratatavas vaimustuses, vaimustuses inimliku tegutsemise vastu kultuuriliste väärtuste loomise alal, ei saa aga

1) W. Schremmer, „Der neue Geschichtsunterricht“, 1920, lhk. 17, 21, 47 j. m.

sedagi eitada, et sagedasti kõlbline viha, oma rahva puuduste leegitsev eitamine võib saada tähtsamaks lähtekohaks positiivsetele tegudele kui tuim ja mugav mõnutsemine oma rahva eriliste esiduste kolde ääres. Ja miks ei peaks ajaloo õpetamine omalt poolt väärnähtuste vaatlemise ja analüüsimise teel kasvavasse riigikodanikesse sisendama ka säärast kõlblise hukkamõistmise ja protesti vaimu nähtuste kohta, mis seda väärivad. „Kes elab ilma kurbuse ja vihata, see ei armasta oma isamaad“, väidab õigusega tuntud luuletaja-kodanik.

Selle vastu tabavad ajaloo õpetamise sihtide kohta käivad resolutsioonid õieti nüüdisaja nõudeid, kui nad esiplaanile tõstavad lastes huvi äratamise mineviku nähtuste vastu ja vaikides mõõduvad nõudmistest, et ajaloo tundidel õpilastele edasi antaks võimalikult palju teadmisi rahvaste saatuste kohta. Tõepoolest on nüüd peaaegu igalpool loobunud senistest vaadetest, mis ajaloo õpetamiselt nõudsid võimalikult rikkalikkude ja täpsete teadmiste sisendamist õpilastele ja isegi mälu arendamist selle raske teadmistebagaashi abil. Mälu koormava faktide tuupimise asemel nõutakse nüüd ajaloo õpetuselt ajaloolise mõtlemise ja vaatlemise edendamist ja sellega ühenduses seisvat kestva ja püsiva huvi äratamist inimkonna kultuurisaavutuste ja nende tekkimisprotsesside vastu. Schremmeri tabava definitsiooni järgi ei ole ajaloo õpetamise peamiseks sihiks enam teadmised ise ega ka nende omandamine, vaid õpilaste töötada-tahtmine ja töötada-võimine ajaloo alal¹⁾. Huvi äratamise tarvet rõhutades, vaikivad ka meie kongressi resolutsioonid rohkete teadmiste andmise vajaduse üle ega kaldu rõõmustaval viisil mitte entsüklopedismi kardetavale ja libedale teele.

Teine rida küsimusi, mis kongressi tähelepanu kõitsid, puudutas ajalooõpetuse sisulist külge ja ajaloo kavu koolidas. Siin rõhutati kõige pealt üksmeelselt vajadust välise sündmuste ajaloo kõrval tõsiselt ja vääriliselt käsitleda ka rahvaste sisemiste olusuhete arengut majanduslikul, sotsiaalsel, poliitilisel ja üldkultuurilisel alal. Sellega kanduks õpetamise raskuspunkt loomulikult üksiksündmuste omandamiselt rahvaste kultuuriga tutvunemisele ja massilised protsessid kerkisid paratamatult tähtsale kohale silmapaistvate dramaatiliste sündmuste, sõdade jne. kõrval. Et poliitiline ajalugu vormi või raami moodustab, mis kultuurilist arengut ümbritseb ja sellega tihedasti seotud, siis oleks teadagi mõtteta nõuda poliitilise külje täielist kõrvaldamist või vähemalt miinimumini redutseerimist. Kui nõutakse, et ajalootundidel ei tule minevikust esitada ainult konte, vaid eeskätt näidata muskleid, närve ja vere ringlemist, siis ei tule ikkagi unustada, et luukere, s. t. riik, teiste organismi elementidega tihedasti seotud ja väliselt kindla aluse moodustab, mida materjali disponeerimisel kasulik arvestada. Sellepärast rõhutab kongressil vastuvõetud resolutsioon õigusega poliitilise ja kultuurilise elemendi tiheda siduvuse tarvilisust. Riigipoliitiline ajalugu jääks selle järgi väliseks raamiks, millele otstarbekohane kohandada rahvaste vaimlise ja ainelise kultuuri aranemisjärkude tundmaõppi, mis meid rahvaste psüühikale otsekohelemalt lähemale viib. Seni seisid, Kawerau tabava

1) Schremmer, op. cit. lhk. 17: „Das Arbeitenwollen und Arbeitenkönnen der Schüler in der Geschichte“.

võrdluse järgi¹⁾), ajalooõpetuse tsentrumis väliselt silmapaistvad dramaatilised sündmused, samuti kui paljude inimeste arvates õige elu koosneb ainult jõuludest, Lihavõttest, sünni- ja pulmapäevast ja mõnel juhtumisel ka palga kõrgendamise päevist, kuna kõik vahepealne kuulub halli äripäeva alla. Nüüd on aeg ajaloos vaatlemisobjektiks võtta ka rahvaste tööd ja toimingud, nii palju, kui nad jälgi jätnud üldises kultuurilises loomingus: nii nagu üksikugi isiku elus äripäeva toiminguid nende positiivsete tagajärgedega on hakatud vääriliselt hindama pühapäise, sagedasti pealiskaudse ilutulestuse kõrval.

Sellelt seisukohalt välja minnes, nõudis kongress eriti kodumaa ajaloo intiimima, rahva hingele lähemale viiva kultuurilise elemendi tõsist arvessevõttu. Tunnistati tarviliseks pühendada tähelepanu vanade eestlaste iseseisvusajale: kirjeldada kivi-, pronksi- ja rauaaega meie kodumaal, peatuda vanade eestlaste elutingimuste juures, tutvuneda nende toimingutega kalastuse, metsanduse ja põlluharimise alal, kirjeldada vanu asulaid ja järkjärgulist siirdumist liivaselt rannalt viljakandvale sisemaale. Rõhutati oma lähema ümbruse ajaloolist tundmaõppi — tutvunemist maalinnadega, kalmudega, ohvrikividega ja teiste kinnismuinasvaradega, mis lähendaksid õpilast tema ümbruskonna ajaloolisele minevikule ja sisendaksid temasse armastust esivanemate ja nende toimingute vastu (Hra H. Mora resolutsioonid). Arheoloogilise materjali kõrval leiti olevat kohane ka etnograafilisi aineid kodumaa ajaloo õpetamisse sisse kanda. Oma rahva vaimline ja aineiline vanavara soodsustab õieti suurel määral süübitmist rahvahinge salajamaisse elamusisse ja kasvatada sellega armastust ning aukartust esivanemate vastu, arusaamist nende mõtte- ja tundeilmast. Pieteedi äratamiseks muistsete kultuurivarade ja nende loojate vastu tunnistas kongress (Dr. Mannise ettepanekul) vajalikeks käsitleda kodumaa ajaloo tundidel rahvakultuuri ajalugu ühenduses muinasaja ja XIX aastasaja ajalooa. Selsamal otstarbel pidas kongress tarviliseks, et õpilasi suuremal määral kui seni tutvustataks muuseumides leiduvate ajalooliste kogustikkudega ja neid virgulataks asutama ja korraldama oma kooli juures kohalisi ajaloolisi kogustikke (Hra Eisenschmidt'i resolutsioonid). Nende ettepanekute teostamine aitaks meie kodumaa ajaloo käsitlemist, mis seni meie koolides enamalt jaolt äärmise puisuse, verevaesuse ja kuivuse tõttu kõike muud võis saavutada, mitte aga õpilasi oma rahva ajaloo vastu huvi tundma ja seda armastama äratada, loomulikumaile radadele juhtida ja tööpoolest traditsioonilisele Balti-Saksa tõist laenatud luustikule veidi muskleid ja närve, verd ja sooni juurde lisada. Sellepärast tuleb ajalooõpetajailt tungivalt nõuda, et kongressil vastu võetud resolutsioonid kodumaa ajaloo reformeerimise kohta ei jääks ainult kongressi protokollide siniste kaante vahele.

Kodumaa ajaloo kursuse sisulist reformeerimist taotlesid teisest küljest nõuded, et selle õpetamisel enam silmas peetaks meie naaberrahvaste, eestkätt Soome ja Rootsi ajalugu. Soome kui meie lähema hõimrahva ajalooa tutvumist tuleb pidada iseenesest mõistetavaks vajaduseks, kuid nii selle kui ka meile võõrama Rootsi ajaloo käsitlemisel peab hoiduma jällegi kardetavast entsüklopedismist, mille liialdatud skandinavomaania

1) Kawerau, op. cit. 101.

endaga võiks kaasa tuua, ja nimetatud rahvaste ajaloost meie koolides esitama ainult tähtsamad ja kardinaalsemad nähtused kui ka need, mis Eesti ajaloo mõistmiseks hädapärast vajalised. Ka selles suhtes suutis kongress tabada õiget joont, kui ta vastuvõetud resolutsioonis (prof. A. R. Cederbergi poolt ettepanud) rõhutas ainult Soome ja Skandinaavia ajaloo tähtsamate momentidega, eestkätt XIX a. s. ajalooga tutvumise vajadust.

Eriliselt suurt elavust äratas kongressil niinimetatud koondumisprintsiibi küsimus, mis teravalt päevakorrale kerkis ühenduses haridusministeeriumi otsusega ajaloo õpetamist enam jaos keskkoolide tüüpides koondada kahte, III ja IV, klassi, à 5 tundi nädalas. Ühest küljest leiti, et ainete koondamise vastu põhimõtteliselt ei saa olla, kui seda ainult teostada ettevaatlikult ja kõiki didaktilisemoodilisi nõudeid silmas pidades. Ka ajaloo õpetamisel räägivad mitmed momendid koondamise kasuks. Kõige pealt võimaldab kahte keskkooli klassi koondatud ajalookursus ühtlasemat, ühe vanadusastme seisukohalt ülesehitatud ja üht arenemistasapinda silmaspidavat kursuse sisu, kuna vastasel korral, mil ajaloo käsitlemine aset leiaks kõigis keskkooli klassides, paratamatult vana- ja keskajalugu alamais klassses peaks leppima lihtsama ja konkreetsema käsitlusega kui uus aeg ülemais, arenenumais klassses. Teiseks oleks koondatud ja lühikeseajalise kursuse juures kergem saavutada ülevaatlikkust, mis asjaolu ajaloo suhtes, mille objekt pole antud ruumis, vaid ajas ja selle tõttu ei võimalda meeltega tajutavat, ruumilist ülevaadet, osutub eriliselt tähtsaks ja tingimata arvestatavaks. Kui õpilane paari aasta jooksul ajaloo tegemist teeb intensiivselt, igapäev, siis omandab ta paratamatult terve ajalookäigu kohta ülevaatlikum pildi ja võib suuremate tagajärgedega ajaloosse puutuvais küsimusis iseseisvalt orienteeruda, kui sel juhtumisel, mil tal oleks ainult ühest parajasti käsiteldavast ajajärgust selge pilt, kuna teised enimini läbivõetud ajajärgud upuksid ebamääraste, ebaselgete teadmiste uttu.

Need kaaluvad asjaolud annaksid ainete, eriti ajaloo koondamise põhimõttele teatava õigustuse, kui mitte selle vastu mitmed teised samuti tähtsad momendid ei vähendaks koondamise positiivseid tagajärgi. Mis eriti puutub ajaloo õpetamisse, siis rõhutati kongressil õigusega, et siin kõige pealt peab arvestama ajaloo erilist seisukorda õpetatavate ainete süsteemis. Ajalugu on ainuke laiaulatuslik süstemaatiline humanitaarteadus koolide õpekavas ja peab selle tõttu eestkätt teenima kõige tähtsamaid kasvatuslikke ülesandeid, mis koolile üldse seatakse. Kui õpetus inimese tegutsemisest sotsiaalse, kultuuriväärtusi loova indiviidina, viib ta inimliku kultuuri tundmaõppimisel õpilased in medias res, näidates neid mitmekesiseid vahelduvaid inimkollektiive, kes kultuuri on loonud ja edasi kannud. Et nüüdisaja kultuuri juured ulatuvad hallisse minevikku, siis on võimata saada õiget pilti olevikust, ilma et jälgitaks nüüdisaja mitmekesiste olusuhete järkjärgulist seaduspärast arengut ja jälle kokku seotaks kultuuride ühendavad niidid. Windelbandi definitsiooni järgi ei olegi kultuurelu muud kui ühest generatsioonist teise ikka tihenev ajalooline rippuvus ja siduvus. Igaüks, kes teatavas kultuurilises ümbruses tahab tegutseda teadliku ja aktiivse indiviidina ja „oma rusikamärgid“ oma aja kultuuriellu sisse lüüa, peab selle arenemislöö ja arenemistingimuste kohta omama selge ja kindla käsituse. Ainult ajaloo kaudu võib kasvatus uut sugupõlve viia seni loodud

kultuurivarade õigele mõistmisele ja sellega luua tihedad sidemed üksiku isiku ja ühiskonna vahel. Et teadlik tegutsemine eeldab olude ja tingimuste tundmist, nende kainet hindamist, neist õieti arusaamist, siis omandab ajalooõpetus riigipoliitilises kasvatuses määrava tähtsuse¹⁾. „Kui kunagi teadus võib mõjutada ühiskonna elu inimeste tegutsemise kaudu, siis kuulub esimene koht selles tingimata ajaloole“, tähendab prof. Karejev selle kohta õieti²⁾. Ja sedasama väidab ka Saksa majandusteadlane A. Damaschke oma majandusteaduse ajaloo eessõnas³⁾.

Neil põhjusil peab inimkond oma „suurt ajaloolist koolikotti“⁴⁾ kannatlikult kandma ja koolideski ajaloole kõige tõsisemat ja otsekoheemat tähelepanu pühendama. Ja et ajalooliste teadmiste ääretust merest koolis võimalik on õpilastele ainult mõned tilgakesed edasi anda, siis peab vähemalt selle eest hoolt kandma, et kooliaastail välja areneks ajaloo alal töötadatahtmine ja töötadavõime ühes vastavate huvidega, millisele alusele kasvav indiviid edaspidises elus võiks edasi ehitada põhjalikumate ajalooliste teadmiste omandamise sihis. Sellepärast ei tohi lasta koolis ajaloolisi huve minutikski raugeda, vaid peab neid alalõpmata arendama ja kultiveerima. Sellest seisukohast tundub kaheaastane vaheaeg ajaloo õpetamises keskkooli esimeses ja teises klassis lausa kahjulikuna: algkoolis ajaloo vastu tärganud huvid jäävad pika aja kestvusel rahuldumata ja võivad vahepeal kustuda, nende klasside ainestik omandab peaaegu täieliselt matemaatilise loodusteadliku ilme ja õpilased, kes kahe alama algkooli klassi lõpetamise järgi koolist lahkuvad, jäävad ilma tarvilise ajaloolise koolitusest. Ka ei soodsusta ajaloost kiire läbitormamine keskkooli kahes keskmises klassis kuigi suurel määral kestvate ja püsivate ajalooliste huvide kindlustamist. Mida lühema aja jooksul õpitakse teatavat ainet, seda vähem jõuab õpilaste huvi selle vastu kujuneda püsivaks, permanentseks hingeliseks võimeks, mida esimesed elutuuled jäljetult ära ei pühi. Ka puudub kursuse lühiduse tõttu, mis sunnib ainet tuhatnelja läbi ratsutama, õpilasil aeg koduse lektüüri, referaatide jne. teel tarvilisel määral süveneda tähtsamaissegi käsitledavasse küsimusisse ja omandada sellega harjumised iseseisvaks töötamiseks ajaloo alal. Samuti on raske ajaloolisi ekskursioone, oma koduajaloo (Heimatgeschichte) lähemat tundmaõppi, muuseumides käike, ajalooliste kollektsioonide kogumist ja teisi õpetust näitlikustavaid ning huvi äratavaid toiminguid koondata kahe aasta peale.

Ülevaatlikkust, mis koondusprintsibi juures kergem saavutada, on võimalik teistegi abinõudega võita: repetitsioonid, paralleeljoonte tõmbamised uue ja vana vahel, ennem läbimindu järjekindel elustamine juhti-

1) „Soll die Schule der Zukunft sich zur Kulturschule umformen, so bedarf es unter den mancherlei Umlagerungen des Schwerpunktes vor allem der Umwertung der Geschichte zu einem ausgesprochenen Hauptfach“. H. Gaudig kogutöös „Freie geistige Schularbeit in Theorie und Praxis“, lhk. 129.

2) Карчев, „Школьное преподавание истории“, lhk. 176.

3) „Je älter ich werde, desto bestimmter wird in mir die Überzeugung, dass der einzig erfolgversprechende Weg zur staatsbürgerlichen Bildung über die Geschichte führt. Er allein vermittelt eine lebendige Anschauung, ein Verständnis des Werdens und Wachsens und damit der Entwicklungsmöglichkeiten des Bestehenden“. „Geschichte der Nationalökonomie“ I, 2. Auflage, lhk. VII.

4) „ihren grossen historischen Schulsack“ — Windelbandi sõnad. Vaata tema „Präludien“ 2. Band, 7. Auflage, lhk. 153.

vate ja katsuvate küsimustega aitavad teadmisi üheks tervikuks siduda ja annavad kogenud ja osava õpetaja kättes hädid tagajärgi. Samuti ei pea paika väide, nagu tekiksid võimed abstraktseteks vaatlusteks alles 14. eluaastal ja kujuneksid alles keskkooli viimastes klassides tõsisemat ajalooõpetamist võimaldavaiks hingelisiks omadusiks. Kui asi nii oleks, siis ei saaks ka matemaatikaiki alamais klassides õpetada, kuid ometi langeb praeguse korra juures neis klassides pearaskus matemaatilisele ainele ja samuti teatavaid abstraherimisvõimeid nõudvaile loodusteadusile. Ja pealegi areneb iga võime tegutsemise ning harjutamise teel. Vanem ja keskajalugu oma lihtsamate olusuhetega moodustab just kohase ala selleks, et õpilased oma kujunemisel olevaid abstraherimisvõimeid iseseisva analüüsi kaudu õpetaja juhatusel võiksid arendada ja teritada. Et seda kahes alamas keskkooli klassis võimalik teha, selleks pakuvad senised kogemused kõige paremaid tõendusid.

Viimane argument, mis esitatud koondamisprintsipi järsu teostamise kaitseks, nagu võimaldaks see ajalooõpetuse kohandamist keskkooli eritüüpidele, näib ka ad hoc juurdekistud olevat. Ajalugu on matemaatika kõrval üks tähtsamaist üldiselt harivaist aineist ja selle tõttu vähe kohane mitmesuguste praktiliste sihtide teenimiseks. Ajalooliste teadmiste otsekohene praktiline kasu, nende utilitaarne väärtus on tühine, teoreetiline, inimest kasvatav, tema personaalsust arendav tähtsus aga äärmiselt suur. Õigusega võrdleb F. Friedrich ajalugu filosoofiaga ja leiab, et mõlemad ained maistest huvidest vabad¹⁾. Sellepärast ei ole üldse soovitatav ajalooõpetust suruda üksikute keskkooli tüüpide erisihside teenistusse ega ole see kuigi suurel määral võimalikki. Üksikute tüüpide ajaloo õpekavad võivad erineda üksteisest ainult vähemais üksikasjus, ornamentides, kuna peaehtus kõigile tüüpidele paab ühtlaseks jääma ja üldisi kasvatussuhte taotlema. Pealegi võib seegi erinevuse piirduda meile lähema ja tähtsama uue ja kõige uuema ajaga, kuna vana- ja keskaeg väga hästi võimaldavad ühist üldkursust. Seni ei ole ka haridusministeerium kasutanud uute õpekavade maksimahakkamisega avanenud võimalust erinevuseks, vaid saatis keskkoolide kõigile tüüpidele ühe ja sellesama ajalookava kätte. Kõike seda arvesse võttes, talitas esimene ajalooõpetajate kongress igatahes meie ajaloo õpetamise edukuse huvides, kui ta (allakirjutanu ettepanekul) ühel häälel tunnustas ajaloo õpetamise suhtes mitteotstarbekohaseks koondusprintsipi teostamise nii radikaalsel kujul, nagu see meie keskkoolitüüpide kavast ettenähtud.

Möödugem teistest kongressil käsitletud puhasmoodulistest küsimustest, Üldiselt võib küll tehtud tööd kordaläinuks tunnustada nii oma ulatuselt kui ka vastuvõetud resolutsioonide kainuselt. Ajalooõpetamise seisukorralt meie koolides ripub tähtsal määral ülikooli ajalooõpetuse edukus. Igatahes peaksid ajalooõpetajad kõigi abinõudega kaasa aitama vastuvõetud resolutsioonide elluviimisele, et meie koolid edaspidi hakkaksid andma akadeemilisele tööle paremini ettevalmistatud, ajaloo uurimist harrastavaid, ajalooliselt mõtlemaid jõude.

P. Treiberg.

1) Friedrich, op. cit., lhk. 57: Die Geschichte hat „die Freiheit von Erden-schwere gemeinsam mit der Philosophie“.

Varia.

Turu Soome ülikooli rektori prof. Artturi H. Virkkuse (Snellman) 60-aastase sünnipäeva puhul 19. jaanuaril 1924. a. avaldasid tema õpilased ja sõbrad albumi „Historiallisia Tutkimuksia“ (Turku, 1924, 202 lhk. 8°).

Kirjutuste hulgas on vähemalt üks, mis eriti tõmbab endale meie tähelepanu, nimelt Dr. Arvi Korhose „Balttilaisen päivätyöjärjestelmän alkuperä“ (Tööorjuse algupärast Baltimaades). Väga terava allikakriitika abil tahab autor tõestada, et tööorjus Baltimail ei tekkinud mitte otsekohe maa valdamise järgi sakslaste poolt XIII aastasaja algul, nagu uurijad (näit. v. Engelhardt ja Österbladh) arvavad, vaid et see alles hiljemini, nimelt sellesama aastasaja lõpul ja järgmise algusel omandanud kindlate normidega reguleeritud kuju. Korhose uurimus, mis põhjeneb laialisel kirjandusel, mõjub väga uskumapanevalt ja näitab, kui suurel määral allikakriitilise uurimismetoodiga võib valgustada Balti keskaja olusid, millistele juba senimaani pööratud õieti palju tähelepanu.

A. R. C.

*

Villem Reimani päeva puhul märtsi algul s. a. ilmus ka väike broschüürike „Villem Reimani mälestuseks“ (Tartu, 1924, 31 lhk., 8°), mis sisaldab muu seas prof. Peeter Põldi poolt soojalt ja selgelt kirjutatud Reimani lühikese eluloo pealkirja all „Kes oli meile Villem Reiman“. Soovitades seda väikest ülevaadet igäuhele, kellele Reimani elutöö kallis, tahame juhtida erilist tähelepanu sellele, et senikaua, kuni ei ole koondatud kujul avaldatud Reimani ajaloolised tööd, meil on raske saada küllalt selget pilti tema suurest tähtsusest ka ajaloos uurimise alal. Üheks kõige tähtsamaks ülesandeks, mis meil Reimani mälestuse elustamise ja põlistamise alal ees seisab, on Reimani ajalooliste kirjutuste väljaandmine teaduslikus suhtes rahuldaval ja suurele teerajajale väärilisel kujul.

A. R. C.

*

Eestikeelsed palved Kullamaalt (Vanemad Eesti kirjalised mälestusmärgid). Toimetanud cand. hist. Paul Johansen. Tallinn, 1923, (16 lhk. + fotograafilised koopiad). Tallinna linnaarhiivi väljaanded, IV järg, 1. osa.

Sissejuhatuses lülitab Tallinna linnaarhiivar O. Greiffenhagen käesoleva väljaande seni ilmunud Tallinna linnaarhiivi materjalide avalduste (Bunge ja Pabsti „Archiv“, Schirreni „Neue Folge“ ja „Revaler Stadtbücher“) — ja tulevaste, esijoones majandusajalooliste allikate publikatsioonega.

P. Johansen teeb kindlaks esitatud eestikeelsete Meie Isa palve, Ave Maria ja Usutunnistuse kirjutuse aja, mis „Kullamaa vakuraamatu“ andmete põhjal kirjutatud enamikus õpetaja Lelovi poolt, seega langeb a. 1520—28, pigemini a. 1524—28 peale, Usutunnistuse lõpp aga aastasse 1528—32.

Need eestikeelsed palved tunnistavad vajulikkude teatavast hooldamisest maarahva usulise elu eest, millist tendentsi jälgib autor üksikasjalisemalt. Keele ja kirja iseärasuste põhjal on palved näilikkult ärakirjad eestikeelt oskamatu Lelovi poolt; Usutunnistuse lõpp aga kirjutatud vististi ilma eeskirjata. Järgneb palvete tekst, ka nende ladinakeelne algkuju. Raamatu pealkiri kui ka sissejuhatus on eesti- ja saksa-keelsed, kuna sisuline käsitus saksa-keelne on.

See korrekti välimusega vihuke, mis ühtlasi on rõõmustavaks utendatud alguseks meie nii ulatusliku arhiivmaterjali ülitarvilisel avaldamisel, tohiks väärida Eesti keele ja kultuuri uurijate kõrval ka meie ajaloolaste tähelepanu.

H. O.-n.

*

Jaan Kärner, „Ärkamisaegne Eesti ühiskond“, 1924. a., 70 lk. Niisuguse pealkirja all on autor „Sõnavara“ kirjastusel avaldanud oma artiklid meie ärkamisaja kohta, mis juba paar aastat tagasi ilmusid „Päevalehe“ kirjanduslikteaduslikus lisas. Töös pakutakse „mõningaid jooni“, nagu teose alatiitelgi tähendab, ärkamisaegse ühiskonna majanduslikkudest alustest ja selle sotsiaalsest koosseisust. Alates talurahva vabastamisest ja selle tagajärgedest meie rahva edespidise saatuse kohta, vaatleb Kärner muutusi meie maa majandus-elus küllakommunismi muhenemise ja rahakapitalismi takistamatu võidukäigu tõttu ja nende muutuste mõju Eesti rahva sotsiaalsele differentseerumisele. Faktilised andmed ammutatakse peaaesjaliselt teistest kätest ja kaasaegsest ajakirjandusest, eeskätt „Eesti Postimehest“, ohtralt kasutatakse teiste Eesti autorite — Suitsi, Martna, Kruusi j. t. — poolt esitatud materjali selle aine kohta, nii et töö mõnikord ähvardab muutuda osavasti kogutud ja järjestatud tsitaatide mosaiigiks. Uusi fakte esineb töös üldse vähe; ka on autori teoreetilised väited väljendatud kokkusurutud, konspektiivsel kujul ega üllata lugejat enamal jaol juhtumistest oma uuduse või omapärasusega. Oleks tahtnud selle huvitava küsimuse üle meeleldi näha rohkem algallikail ja laialisemal kirjandusel tugivat, faktide-rikkamat, laiajoonelisemat käsitlust!

Kuid niisugusenagi ei puudu Kärneri ülevaatel mõnedki positiivsed omadused. Selles esineb haruldaselt selge, süstemaatiline ja tasakaalukas ärkamisaegse sündmustiku sotsiaalmajandusliku tagaseina põhijoonte eritlemine ja nende erikaalu kaine ning objektiivne hinnang. Kärner ei jäta tõusva taluperemeeste klassi kõrval jälgimata ka teisi kujunenud või kujunemisel olevaid sotsiaalseid rühmitusi ja arvestab tolleaegse elu valguse kui ka varju poolt. Külakogukonna hävingu ja mõisate ümmargustamise tagajärjel kasvavale maaproletariaadi viletsusele pühendab ta vääriilist tähelepanu ja seab suurema kontrasti saavutamiseks kaks iseloomulist sündmust 1869. aastast üksteisele järsult vastu: Tartu esimese laulupeo, kus rahva jõukam osa isamaalise vaimustuse laintel heljus, ja maltsvetlaste lendava laeva ootamise Lasnamäel, millises sündmuses avaldus raske üleminekuaja traagiline pale. Nii jõuab Kärner otsusele, et rahva enamusel põhjusi ei olevat olnud pidutsemiseks: „ta ihulised hädad ja puudused juhtisid ta meeled ja mõtted hoopis teisale, talle jäid võöraks Jannseni laadi rahvamehed, nagu ta neile võöraks jäi“.

Kärneri töö üheks meeldivaks jooneks ongi, et ta iseteavuselt tõusva peremeestekihi kõrval ei unusta vähemaid vendi — sulaseid, moonakaid, rentnikke ja vabrikutöölisi. Sellega annab ta ärkamisaja ühiskonnast mitmekülgsema ja õigema pildi kui mõned eelmised autorid. Kuid töötavate kihtide idealiseerivasse ülistamisse autor siiski ei lange, vaid teeb nende kihtide arenemistasapinna ja sotsiaalse erikaalu kohta kaineid ja kaalutud otsusi. Maaproletariaati iseloomustab ta näit. kui pimedat, organiseerimatut hulka, kelles ärkamisaja vaimustus arusaadavalt vähe pinda leidis ja kes ei olla omanud mingit huvi peale enesealahoio tungi. Selle ajajärgu vabrikuproletariaadis näeb Kärner majanduslikult ja hariduselt kõige väetimat kihti, kel puudunud arusaamine oma klassihuvest kui ka igasugused rahvuskultuurilised ideaalid.

Sellepärast peab autor õigusega ärkamisaega eeskätt talurahva ärkamiseks ja taluperemeihi selleks kihiks, „kelle nõuete ja tarviduste kohaselt ärkamisaja ühiskondlikpoliitilised ja rahvuskultuurilised sihid seati ja nende saavutamiseks abinõusid otsiti“. Selle kihi tähtsamaks eestvõitlejaks tunnustatakse teadagi Jakobson, kuid tema tegevuse ja vaadete juures autor siiski kuigi pikalt ei peata, piirdudes nende üldise iseloomustusega. Suurt huvi pakuvad Kärneri töös peatükid linna ja küla

suhetest ärkamisajal. Ärkamisaegset linna iseloomustatakse kui suurt küla, mis ümbritseva maaga tihedasti seotud, iseseisvat kohta Eesti kultuurilises ja poliitilises elus veel ei omanud ja peaaegselt moodustas „tärgava taluperemeestekihi tegevustungi ja iseteadvuse koondumis- ning juhtimispaiga“. Sarnaseina külaelutsentrumitena esinenud kõige pealt Lõuna-Eesti linnad — Pärnu, Tartu ja Viljandi. Eriliselt suureks peab Kärner Pärnu, kui tähtsama Lõuna-Eesti väljaveopunkti tähtsust taluperemeeste majandusliku jõukuse ja kultuurilise iseteadvuse kujunemisel.

Autori arvates olnud ärkamisajajärk rahva enamusele väga traagiline, kuid sellegipärast tulla Eesti ühiskondliku arenemisprotsessi seisukohalt seda aega õieti kõrgelt hinnata. Kandva ja juhtiva ühiskonnakihi juhi — Jakobsoni — ideoloogia asunud kindlal, elulisel alusel ja samuti täitnud taluperemeesteklass ärkamisajal oma osa.

Üldiselt võib väita, et autor oma „jooned“ hästi ja tabavalt on tõmmanud. Ja sellepärast väärib see ülevaatlik, kuigi pahathti vähe iseseisev ja võrdlemisi vähesel materjalil tugiv kokkuvõtte meie ajalooarrastajate tähelepanu. Eriti võib seda tarvitada kui kohast vahendit kodumaa ajaloo õpetamisel keskkoolides.

P. T.

*

Meie ajakirjas oli juba kord jutt sellest, kuidas lätlased vaikivad abi üle, mis eestlased neile annud sõja puhul landeswehriaga. Nimelt jätab Dr. Valters oma raamatus „Letland“, milles muu seas kirjeldatakse ka Läti riigi saamislugu, eestlaste sõjalised operatsioonid Lõuna-Liivimaal ja Riia juures täiesti nimetamata. Peale meie ajakirja juhtis ka „Postimees“ sellele asjaolule tähelepanu, ikkagi üksi Dr. Valtersi raamatu põhjal, mis välja antud informatsiooniks välisriikide jaoks. Oleks tohtinud loota, et vähemalt läti keelsetes kirjatöödes, mis selle ajajärgu kohta kodumaisel kirjaturul ilmunud, sündmused õieti oleksid valgustatud. Kuid siingi kordub sama püüe varjata ka Läti rahva eest eestlaste sõjalise toetuse tähtsust lätlastele silmapilgul, mil oli kaalul nende rahvuslik olemasolu ja iseseisvus.

Eelmise väite tõestuseks toome paar väljavõtet kindral P. Radsini „Läti vabastamissõja“ ajaloo, mis ilmunud kahes andes, kokku 265 lehekülge suur, mille esimene anne käsitleb võitlusi Bermontiga ja teine anne Latgali vabastamist. Kindral Radsin oli 29. oktoobrist 1919 kuni sõja lõpuni Läti sõjaväe staabiülem, kelle käes seisis kõigi sõjaliste operatsioonide juhtimine ja kes sellepärast on täiesti tuttav oludega ja sündmustega. Oma ajalugu algab kindral Radsin poliitilise ja sõjalise seisukorra kirjeldamisega juulikuust 1919. Ta teeb seda üsna iseloomuliselt järgmisel viisil:

„Pärast seda, kui lahingutes Võnnu ja Jugla juures Saksa sõjavägi lüüa oli saanud ja läbi Riia Kuramaale taganes, hakkas krahv Goltz läbirääkimisi pidama Eesti sõjaväe ülemjuhatajaga; läbirääkimistest võtsid liitlased elavalt osa. Läbirääkimised lõppesid 3. juulil vaherahu tegemisega Strasdeni mõisas Eesti ülemjuhataja ja krahv Goltzi vahel. Selle vaherahu tingimiste järele pidi Goltzi sõjavägi Liivimaalt tagasi kolima Kuramaale, mida Goltz ka täitis. Kuramaal asus tema sõjavägi peaaegselt Miitavi ja Bauske ümbrusse. Balti landeswehr asus Tuksumisse ja selle ümbrusse. Põhja-Läti sõjavägi polkovnik Semitani juhatusel nihkus Riia poole ja 7. juulil jõudis Võnnu polk leitnant Berki juhatusel Riiga. Riias ühines Põhja-Läti armee polkovnik Balodi rühmaga. Sliamaani olid need mõlemad rühmad täiesti iseseisvalt ja üksteisest rippumatult tegutsenud; kuna nende vahel alalist sidet ei peetud, või õigemini öelda —

võimalik polnud pidada. Nüüd tekkis tarve ja oli võimalus asutada ühise sõjaväevalitsuse — ülemjuhatus; see oli hädasti tarviline nii sõja juhtimiseks kui ka ühtlaseks varustamiseks ja uute sõjaväeosade formeerimiseks ning organiseerimiseks“.

Edasi jutustab kindral Radsin, kuidas ülemjuhataja staab 15. juulil tegevust alganud ja kuidas sõjavägi kahele väerinnale paigutatud, idas enamlaste vastu polkovnik Balodi juhatusel ja lõunas sakslaste vastu polkovnik Semitani juhatusel. Väeosad korraldatud ümber kaheks divisiooniks, Kuramaa ja Liivimaa nimetusega, kolmandat Latgali divisiooni hakatud koguma. Sõjaväe organiseerimine olnud raske, puudunud riided, sõjariistad ja laskemoon. Liitlased nõudnud kategooriliselt Saksa sõjaväe lahkumist Kuramaalt, Goltz aga viivitanud sellega. Läti ülemjuhatusel paistnud asi kahtlane ja sellepärast asunud Läti sõjavägi 8. juulil kaitseseisukorda. Ja nii edasi. Eestlastest ei tea kindral Radsin muud enam midagi, kui mis ta alguses öelnud. Alles oma raamatu 16. leheküljel, kirjeldades ettevalmistusi Bermonditi pealetungimise vastuvõtmiseks 8. ja 9. oktoobril, tähendab ta möödaminnes :

„Ülemjuhataja staabi esimees pidas kõige lähemaid sidemeid Eesti ülemjuhajaga, kellega ta oli hästi tuttav Põhja-Läti sõjaväe organiseerimise ajast saadik; alustati läbirääkimisi abi üle Eesti poolt“.

Kõneldes kaitseseisukohast Düüna paremal kaldal, kuhu lätlased olid taganenud, ja pealetungimise ettevalmistamisest Bermondtile, kirjutab kindral Radsin :

„Heade suhete tõttu meie ülemjuhataja staabi ja Eesti staabi vahel saatis Eesti ülemjuhataja meile kaks oma soomusrongi appi; peale selle oli Eesti sõjavägi juba varemalt ühe osa meie enamlaste väerinnast enese alla võtnud ja kaitses seda, nimelt Vilaka-Marienhauzeni piirkonnas“.

Öösel vastu 14. okt. organiseeritud pealetungimist Bermonditi vägedele Düüna sildade kaudu. Vara hommikul asunud Eesti soomusrong üle raudteesilla minema ja Siguldi polk üle puusilla. Raudtee olnud silla teises otsas rikutud ja Eesti soomusrong pole vaenlase tugeva tule all teda parandada suutnud. Lätlastel läinud teisel sillal soomusauto kuulipilduja rikki. Seega polla pealetungimine õnnestanud. Ja see ongi viimane teade eestlastest terves mainitud raamatus.

Ei ole meie ajakirja ülesanne säärast, ajaloolisest tõest kergesti möödalibisevat Läti ajaloolaste kirjeldamisviisi mingisugusest poliitilisest seisukohast hindama hakata. Tõime käesolevad näited informatsiooniks neile, keda asi huvitab, ja loodame, et meie sõjaajaloo kirjutajad Läti autorite kirjelduste suhtes ei jätta tegemata kõiki objektiivse tõe seisukohast vajalise korrektiive.

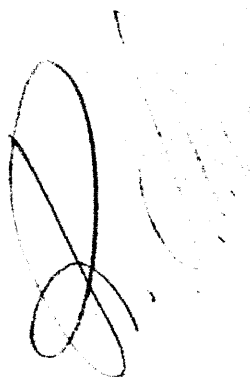
—s.

P₃E^A743

Ajalooline Ajakiri

Kolmas aastakäik

1924

TOIMETUS:

P. Treiberg

Peatoimetaja

P. Bauman

A. R. Cederberg

H. Sepp

R. Kleis

H. Moora

H. Ottenson

„Ajaloolise Ajakirja“ III aastakäigu (1924) sisu.

Üldise sisuga artiklid.

	Lhk.
Pärtel Bauman, Riik ja isik Ptolemaioste-aegse Egiptuse majanduselus	55—69
A. R. Cederberg, Johann Albert Ehrenströmi poliitiline missioon Eesti- ja Liivimaale aastail 1787—1788	41—55
Hans Kruus, Liivi orduriigi hukkumise põhjusist	3—10
J. Kõpp, Villem Reiman ajaloolasena	10—17
H. Moora, Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaatest ristiusule nende kristianiseerimise algul	81—90
K. Ramul, Ajalugu kui teadus	17—23
Georg Rauch, Tallinna kirjad Karl XII-dale ja Peeter Suurele 4-dast oktoobrist a. 1710	126—140
P. Treiberg, Versailles'i rahu a. 1919 uuemate avalduste põhjal 90—108, 140—151	

Dokumendid.

P. Treiberg, Dokument Tartu linna ajaloo Vene valitsuse algajalt	24—27
--	-------

Ülevaated, arvustused, nekroloogid.

Walter Anderson, Uus töö Balti libahundi-protsesside kohta	152—154
A. R. C[ederberg], Hans Oldekop †	121—125
A. R. Cederberg, Artturi H. Wirkkunen †	121—125
O. Greiffenhagen, Hildebrand Veckinhuseni ärikirjad	108—111
„Saksa-Vene kaubandus keskajal	154—156
R. Kleis, Mõningaid märkusi Eesti Biograafilise Leksikoni tekkimisloost ja kavatsetavast iseloomust	111—117
Helmi Ottenson, Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevusest 1923./24. aastal	70—79
P. Treiberg, Mõned mõtted esimese üleriikliku ajalooõpetajate kongressi puhul	28—36
Varia	37—40, 79—80, 117—120, 157—160

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

jatkab käesoleval 1924. aastal senisel kujul oma ilmunist. Ta seab enda ülesandeks tõlgitseda meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eestkätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutusi avaldanud: dots. P. Bauman, prof. J. Bergman, prof. A. R. Cederberg, O. Freymuth, T. Holm (Rootsi), E. Kerem, H. Kruus, prof. J. Köpp, L. Metslang, H. Mora, prof. H. Oldekop, H. Ottenson, K. Ramul, H. Sepp, prof. O. Sild, prof. A. M. Tallgren, P. Treiberg ja Fr. Westling (Rootsi). Käesolevaks aastakäiguks on peale eelnimetatute veel lahkesti kaastööd lubanud: Dr. Arvi Korhonen (Soome), prof. A. H. Wirkkunen (Soome), prof. V. Voionmaa (Soome) j. t.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 140 marka aastas. Üksik number 40 marka. Kuulutuste lehekülge — 1000 marka, $\frac{1}{2}$ lehekülge — 500 marka jne.

Talitus asub: Tartu, Promenaadi tänav nr. 7-a. Kirjastus „Odamees“.

Järgmine number ilmub mai kuus. 1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 marka. 1923. aastakäiku on veel saada — à 100 marka.